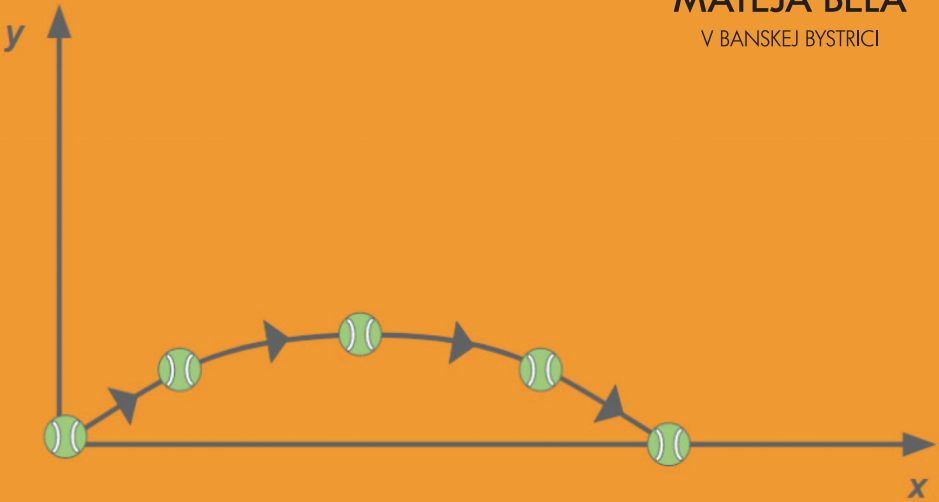

umb

UNIVERZITA
MATEJA BELA

V BANSKEJ BYSTRICI

IDENTITA A PRETRVÁVANIE V ČASE

Martin Schmidt

 BELIANUM

Identita a pretrvávanie v čase

Identita a pretrvávajúce v čase

Recenzenti:

Mgr. Pavol Labuda, PhD.

Mgr. Juraj Odorčák, PhD.

Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2019

ISBN 978-80-557-1531-5

OBSAH

Úvod.....	4
-----------	---

KAPITOLA 1 ČAS

Úvod.....	6
1.1. Relačné a substanciálne chápanie času.....	7
1.2. Plynutie času.....	9
1.3. Časopriestor, relativita pohybu a relativita simultánnosti.....	12
1.4. Štvordimenzionálny svet.....	18
Záver.....	19

KAPITOLA 2 PRETRVÁVANIE V ČASE

Úvod.....	21
2.1. Endurantizmus.....	22
2.2. Perdurantizmus.....	23
2.3. Exdurantizmus.....	25
2.4. Prezentizmus a eternalizmus.....	26
2.5. Čas a pretrvávanie v čase.....	27
2.6. Eternalizmus v spojení s endurantizmom.....	29
2.7. Eternalizmus v spojení s perdurantizmom a exdurantizmom.....	32
2.8. Prezentizmus v spojení s endurantizmom.....	34
2.9. Prezentizmus v spojení s perdurantizmom a exdurantizmom.....	36
Záver.....	37

KAPITOLA 3 KOĽKO JE TEÓRIÍ PRETRVÁVANIA V ČASE?

Úvod.....	38
3.1. Endurantizmus, perdurantizmus a verbálne rozdiely.....	38
3.2. Tvrdenia perdurantizmu a endurantizmu.....	40
3.3. Možné svety a logické priestory.....	42
3.4. Neurčitosť referencie.....	46
3.5. Perdurantizmus a exdurantizmus.....	49
Záver.....	52
VECNÝ REGISTER.....	54
LITERATÚRA.....	56

Úvod

Jednou z najdynamickejších a najviac diskutovaných tém v analytickej metafyzike od prelomu milénia je pretrvávajúce v čase. Záujem sa sústredil na spôsob, akým si bežné materiálne telesá uchovávajú svoju identitu naprieč časovými okamihmi a intervalmi. Identita je jednou z tradičných metafyzických tém, no pretrvávajúce prinieslo výrazný obrat smerom k filozofii fyziky. Kľúčovú rolu zohral Hilary Putnam, ktorý už koncom 60-tych rokov minulého storočia poznamenal, že tradičné filozofické chápanie času je na úrovni „človeka z ulice“ (Putnam, 1967, s. 240). Podľa tradičného prístupu existuje len prítomnosť a prítomné veci, minulosť a minulé veci už boli a budúce ešte len budú. Lenže, podľa Putnama, toto je v rozpore s tým, čo už dávnejšie hovorí veda, napr. špeciálna teória relativity. Podľa nej nejstuje nič ako absolútna prítomnosť, a teda ani absolútne delenie okamihov a udalostí na minulé, prítomné a budúce. Z pohľadu jednej vzťažnej sústavy je udalosť prítomná, no presne tá istá udalosť je v inej vzťažnej sústave minulé, no vzhľadom na princíp relativity sú obe tvrdenia pravdivé. Ak tieto skutočnosti domyslíme, tak pridáme k záveru, že všetky časové okamihy a všetky udalosti, ktoré sa v nich vyskytujú, sú existujúce (Putnam, 1967, s. 240). Samozrejme, že nie z pohľadu vzťažnej sústavy, ktorá je vo vzťahu k nám v relatívnom pokoji, ale z perspektívy iných sústav, iných pozorovateľov. V tomto zmysle by sme mali pohľad človeka z ulice poopraviť, no to automaticky vyvolá zmeny aj v predstave o pretrvávaní v čase. A tu sa začína spor medzi dvoma základnými koncepciami pretrvávania materiálnych telies: spor medzi endurantizmom a perdurantizmom. Prvá koncepcia vychádza z tradičného chápania času, druhá prichádza s vysvetlením, ktoré sa opiera o vedecký prístup a ktoré uprednostňuje aj H. Putnam.

V prvej kapitole spresníme pojem času. Prikloníme sa k jeho nereduktívnemu, realistickému chápaniu, pričom poukážeme na niektoré dôsledky teórie relativity s dôrazom na spájanie času s priestorom. V tomto teoretickom rámci nemajú materiálne telesá len tzv. priestorové časti, ale aj temporálne časti, o ktoré sa opierajú dve z troch teórií pretrvávania, ktorým sa budeme venovať v druhej kapitole. Prvou z nich je spomenutý perdurantizmus, druhou exdurantizmus. V protiklade k teóriám temporálnych častí stojí endurantizmus, podľa ktorého nepretrvávajú jednotliviny po častiach, ale ako celky, čo je zrejme postoj vychádzajúci z takého chápania času, ktoré Putnam pripisuje človeku z ulice. Mnohé metafyzické diskusie však v určitom štádiu vyvolali pesimistické názory, podľa ktorých nič vecné neriešia, keďže rozdiely v tvrdeniach konkurujúcich si teórií sú len verbálne. Neznamená to, že celá metafyzika je len o verbálnych sporoch, no viacerí autori tvrdia, že rozdiely medzi endurantizmom,

perdurantizmom a exdurantizmom súvisia len s referenciou jazykových výrazov, označovaním alebo použitím kvantifikátorov, t. j. s niečím, čo sa netýka reality, ale len jej konceptualizácie. Inými slovami, rozdiely v tvrdeniach spomínaných teórií sú len verbálnej povahy. Napríklad to, čo jedna skupina označuje za temporálnu časť štvorrozmerného objektu O, druhá nazýva výskytom trojrozmerného objektu O v konkrétnom časovom okamihu, čo je podľa kritikov len sporom o adekvátnom označovaní, no mimojazykovej reality sa priamo nedotýka.

S týmito závermi nebudeme súhlasiť. Predovšetkým sa ukáže, že jazyk perdurantizmu disponuje oveľa väčšou expresívnou silou ako jazyk endurantizmu, a preto dokáže v kontexte pretrvávania uchopiť aj také scenáre, ktoré konkurenčná teória nevidí. Tvrdenia endurantizmu a perdurantizmu nie sú ekvivalentné, čo znamená, že zobrazujú rozdielne skutočnosti. Inak je to v prípade perdurantizmu a exdurantizmu. Rozdiely medzi týmito dvoma koncepciami pretrvávania sú skôr verbálneho charakteru ako vecného, no vďaka nim dokáže exdurantizmus, v prípade označovania a referencie, prekonať viaceré problémy perdurantizmu. V závere poukážeme aj na subtílnejšie metafyzické rozdiely medzi perdurantizmom a exdurantizmom súvisiace s relativitou, ktoré sa v literatúre prehládajú.

V prvej a tretej kapitole sa objavujú časti, ktoré už autor publikoval. V prvom prípade ide o spoluautorskú publikáciu *Filozofia prírodných vied*, ktorá vyšla v nakladateľstve Aleph v roku 2013. V tretej kapitole sa objavujú časti z dvoch článkov, ktoré vyšli v časopise *Filozofia*. Konkrétne článok *Continuants and Temporal Parts* z roku 2015 a stať *Neurčitost referencie a pretrvavanie v čase* publikovaná v 2016. Táto monografia poskytla priestor na dopracovanie niektorých tém z uvedených textov a zároveň umožnila ich prepojenie v rámci širšieho odborného kontextu pomocou novej a rozsahovo najväčšej druhej kapitoly. V tejto podobe poskytuje ucelený pohľad na pretrvavanie a identitu materiálnych telies, ktorému je blízke tzv. statické chápanie času a pretrvavanie pomocou temporálnych častí. Naopak, autor neskrýva rezervovaný postoj voči dynamickému času a endurantizmu, ktoré majú blízko k názorom, ktoré H. Putnam pripísal človeku z ulice.

Táto publikácia by nevznikla bez cenných rád a pripomienok jej recenzentov a bez náležitej jazykovej redakcie. Za to patrí vďaka J. Odorčákovi, P. Labudovi a Z. Bariakovej. Rovnako sa chcem poďakovať vydavateľstvu Belianum za grafické úpravy rukopisu.

Autor

Kapitola 1 Čas

Úvod

Čím je čas? K dispozícii máme redukčné a neredukčné vysvetlenia. Príkladom neredukčného je Newtonova substancialistická teória: čas je nezávislá, neredukovateľná a objektívne existujúca vec. Na strane druhej poznáme aj redukcionistické prístupy. Takým je napríklad subjektivistická koncepcia, podľa ktorej je čas len v našich myšliach. Napríklad poradie časových okamihov nie je ničím iným ako poradím našich vnemov alebo pocitov. Takže čas v podstate nejestvuje, jestvujú len pocity, vnemy a poradie ich výskytu, čo nás oprávňuje predpokladať, že redukcia času je vo vzťahu k jeho existencii antirealistickou pozíciou (na rozdiel od neredukcionistickej). Ako to už býva, v prípade dvoch súperiacich doktrín sa objavujú aj umiernené verzie, ktoré sa snažia spájať prvky oboch riešení. Takým je Leibnizov relacjonizmus, podľa ktorého je povaha času založená na časových vzťahoch medzi udalosťami. Tým kombinuje prvky redukcionizmu (redukcia času na udalosti) a neredukcionizmu (neredukovateľné časové vzťahy), a preto môžeme relacjonizmus považovať za koncepciu mierneho realizmu.

Kapitolu začíname ontologickou otázkou: Je čas skutočnou, objektívne existujúcou entitou alebo len odvodenou, možno až fiktívnou? Neredukčné (realistické) teórie sa prikláňajú k prvej možnosti, redukčné (antirealistické) k druhej. Vzhľadom na hlavnú tému tejto knihy, ktorou je pretrvávajúce v čase, pozornosť zameriame len na realistické prístupy. Ak by bol čas fiktívny, otázka pretrvávania by stratila ontologickú váhu, no zároveň nejde o samoučelné rozhodnutie, keďže vo vede sa o čase uvažuje podobne. Veď dve kľúčové teórie času, všeobecná a špeciálna teória relativity, ho považujú za objektívne existujúcu entitu, hoci ani z nich nie je zjavné, či je povaha tejto entity substancialná alebo relacjonistická. Po ontológii nás bude zaujímať, či je plynutie času jeho skutočnou vlastnosťou alebo ide len o ilúziu, a potom prejdeme k dôvodom, prečo musíme čas, ale aj priestor opustiť v prospech časopriestoru. V závere kapitoly rozpracujeme základné charakteristiky štvordimenzionálneho sveta, ktorý sa bezprostredne dotýka aj pretrvávania. Veď jedna z hlavných teórií pretrvávania z štvordimenzionálneho chápania sveta vychádza, no tieto témy si priblížime v § 2.2.¹

¹ Odkazy formy „§ 2.2.“, s výskytom znaku „§“, sú odkazmi na kapitoly a podkapitoly tejto knihy.

1.1. Relačné a substanciálne chápanie času

Čas sa spája v prvom rade s udalosťami², presnejšie s dĺžkou ich trvania a ich temporálnym usporiadaním. Ak uvažujeme o čase, tak uvažujeme o časovom usporiadaní udalostí a o časovom intervale, ktorý ohraničuje ich trvanie. Nás zaujíma ontologická otázka, a preto sa budeme pýtať, v akom zmysle sú temporálne atribúty objektívnu črtou udalostí a v akom zmysle uvažovať o existencii časových okamihov a ich vzťahov. Je prirodzené, že *realisti akceptujú neredukcionistickú ontológiu času* (časové okamihy sú objektívne jestvujúce entity), kým *antirealisti*, keďže neveria v objektívnu existenciu času, redukciu pripustia. Realisti považujú časové trvanie a usporiadanie jednotlivých fáz udalostí za objektívny, ďalej neredukovateľný prvok, antirealisti to odmietajú. Teraz však prejdeme k dvom základným koncepciám v realistickej línii uvažovania, ktorými sú substancializmus a relacionizmus.

Súperenie oboch realistických doktrín je symbolizované sporom medzi G. W. Leibnizom stojacim na strane relacionizmu a I. Newtonom, ktorý obhajoval substancializmus (Ariew, 2000, s. 14; Rundle, 2009, s. 1). Substancialisti vidia svet zložený z troch základných zložiek: z udalostí, času a z priestoru (Ray, 1991, s. 99). Podľa Leibniza a relacionistov je tento zoznam oveľa kratší. Sú to len udalosti, keďže čas, ale aj priestor sú redukovateľné na temporálne, resp. priestorové vzťahy medzi udalosťami.³ Substancialisti, na rozdiel od relacionistov, považujú čas za nezávislú jednorozmernú dimenziu sveta. Ak chceme zistiť, kedy sa udalosť odohrala a ako dlho trvala, musíme tak urobiť s ohľadom na substanciálny čas. Čo je podstatnejšie, ak by sme ostali len na úrovni vzájomných vzťahov medzi udalosťami, čo je relacionistická pozícia, nemuseli by sme to vôbec zistiť. Dôvody súvisia s relativitou pohybu, no k tejto téme ešte len smerujeme (§ 1.3.). Relacionistická ontológia času je veľmi jednoduchá, v základe sú temporálne vzťahy. Majme udalosť *e* a temporálny vzťah *R* „nastal o sekundu skôr ako“. Jeden z časových okamihov môžeme definovať pomocou súboru všetkých udalostí, ktoré sú vo vzťahu *R* k *e*, čím určíme okamih, ktorý nastal sekundu pred výskytom udalosti *e*. Podobne by sme mohli určiť ostatné časové okamihy, a to pomocou sérií udalostí, ktoré sú v konkrétnych temporálnych vzťahoch. A čas podľa

² Pod udalosťami rozumieme kvalitatívne a relačné zmeny materiálnych telies, čo znamená, že čas sa primárne dotýka udalostí a až sekundárne materiálnych telies. Substancializmus a relacionizmus sa netýkajú len času, ale aj priestoru. V druhom prípade je prirodzenejšie hovoriť o priestorových vzťahoch medzi predmetmi, v prvom prípade, v prípade času, medzi udalosťami. Keďže teraz hovoríme o čase, budeme sa striktnie pridŕžovať kategórie udalostí.

³ V prípade Leibniza je však situácia komplikovanejšia, a to vďaka jeho monadológii. Naše vnímanie časových, ale aj priestorových vzťahov je len nedokonalým vnímaním vzťahov, ktoré v skutočnosti nastávajú medzi monádami (Ray, 1991, s. 106).

relacionistov nie je nič iné ako séria takto skonštruovaných časových okamihov, pričom pre substancialistov je samostatne existujúca, na udalostiach nezávislá entita.

V prípade pojmu okamih však máme k dispozícii dve alternatívy: buď budeme časové okamihy konštruovať na základe *aktuálne* existujúcich temporálnych vzťahov medzi udalosťami, alebo aj na základe *aktuálne nejestvujúcich, ale možných*. Prvú alternatívu považuje P. Teller za formu užšie vymedzeného relacionizmu, druhú za tzv. liberálnu (Teller, 1991, s. 364). Pochopiteľne, liberálny pohľad je teoreticky výhodnejší, keďže nám umožňuje uvažovať aj o takých okamihoch, ktoré pomocou aktuálne jestvujúcich vzťahov nezachytíme. Na prvý pohľad však nemusí byť jasné, v akom zmysle považovať relacionizmus v jednej alebo druhej podobe za realistickú pozíciu vo vzťahu k času. Relacionizmus totiž akceptuje aj redukciu, no tá nevedie k eliminácii času. Relacionisti nie sú antirealisti, v ich slovníku sa totiž vyskytuje neredukovateľný pojem časového vzťahu, ktorý reprezentujú temporálne vzťahy medzi udalosťami, akými sú napr. vzťahy „vyskytnúť sa skôr ako“, „vyskytnúť sa neskôr ako“ a „vyskytnúť sa simultánne s“. Takže redukcia nie je v tomto prípade úplná, a preto nie sú relacionisti vo vzťahu k času antirealistickí, aj keď na rozdiel od substancialistov odmietajú existenciu na udalostiach nezávislých časových okamihov.

Už bolo spomenuté, že substancialisti sú vo vzťahu k času bezpochyby realisti. Čas je pre nich neredukovateľná a ontologicky nezávislá entita (Ray, 1991, s. 99), pričom pravdivosť výsledkov merania časových intervalov je nezávislá od mysle a konvencií a ak je meranie správne, potom mapuje objektívnu a nezávislú črtu reality. Aká je však ontologická povaha tejto objektívnej črty reality? Žiaľ, táto otázka nie je v Newtonovej teórii zodpovedateľná, lebo táto teória nie je teóriou času v danom zmysle. Ak výklad zjednodušíme, Newton dokazoval existenciu stavov absolútneho pohybu a absolútneho pokoja materiálnych telies (v protiklade k relatívnemu), no na to je potrebná existencia substanciálneho času a priestoru. Len substanciálny čas spolu so substanciálnym priestorom sú garantmi absolútneho charakteru stavov pohybu a pokoja: pohyb je zmenou polohy v čase a ak má byť absolútny, tak čas a priestor musia byť rovnako absolútne.⁴ Tieto okolnosti si o chvíľu priblížime.

Relacionisti si však kritizovateľný aspekt našli. Nedostatok postulátu nepozorovateľného času je v jeho kauzálnej nečinnosti. Substanciálny čas, nech už je jeho ontológia akákoľvek, nemá prejavy, ktoré by sme mohli fyzikálnymi metódami skúmať. Spolu s priestorom tvoria akúsi pasívnu arénu, v ktorej sa kauzálne aktívne entity, telesá a udalosti vyskytujú a odohrávajú (Rundle, 2009, s. 6). Samotný čas

⁴ Čas a priestor sú preto absolútne, lebo sú to samostatné substancie, veci (Petkov, 2005, s. 35).

a priestor sú však bez kauzálnych atribútov.⁵ To ich, aspoň v očiach relacionistov, odsudzuje do pozície špekulácií a výmyslov. Buďme konkrétni. Leibnizova kritika substanciálneho času je založená na argumente nerozlíšiteľnosti (Ariew, 2000, s. 15).⁶ Majme dva svety W_1 a W_2 . W_1 je naším svetom, ktorý je odlišný od W_2 len v tom, že udalosti sa vo W_2 začali o hodinu neskôr ako vo W_1 . Pritom ide o presne ten istý sled tých istých udalostí, aký prebieha v našom svete, len s určitým oneskorením. Ak má Newton pravdu, W_1 a W_2 by mali byť rozdielne, lebo tie isté udalosti, ktoré sa odohrali vo W_1 , sa vzhľadom na absolútny čas posunuli o jednu hodinu. Tento rozdiel by mal byť v prípade existencie substanciálneho času v princípe zistiteľný, lenže on zistiteľný nie je. Žiaden merací prístroj alebo experiment nedokáže časový posun s ohľadom na absolútny čas zmerať, čo znamená, že z pohľadu fyziky sú svety W_1 a W_2 nerozlíšiteľné: sú jedným a tým istým svetom. Merať dokážeme len temporálne vzťahy medzi udalosťami, tie sú však v prípade našich dvoch svetov identické. Temporálny posun vo vzťahu k absolútnemu času je „zmenou“, ktorá nevyvoláva žiadne zmeny, a preto by sme ju mali, ako sa to bežne v týchto prípadoch vo filozofii robí, z našej teórie vylúčiť.⁷

1.2. Plynutie času

Teraz nás bude zaujímať to, či je čas vnútorne dynamický, ako si na základe bežnej skúsenosti myslíme, alebo je jeho plynutie len zdanlivé. Sú dva rozdielne prístupy, ako spochybniť dynamický charakter času. Prvý, tomu sa budeme venovať v tejto časti, poukazuje na viaceré konceptuálne nejasnosti, ktoré dynamický aspekt času sprevádzajú. Druhý sa opiera o povahu časopriestoru, ktorý je tvorený jednorozmerným časom a trojrozmerným priestorom. Ak má mať časopriestor povahu štvordimenzionálneho kontinua, žiadna z jeho dimenzií (vrátane časovej) nemôže mať dynamický charakter, no to je až téma § 1.3. Začnime konceptuálnymi výhradami – tzv. McTaggartovým argumentom o neexistencii času (McTaggart, 1908). Jeho základná štruktúra je jednoduchá (Poidevin, 2003, s. 131 – 132; Lockwood, 2005, s. 19 – 22):

⁵ Táto výhrada sa stáva bezpredmetnou až v prípade aktívneho pôsobenia časopriestoru na distribúciu hmoty, ako to opisuje všeobecná teória relativity. Jej sa venovať nebudeme, no prechodu k časopriestoru áno, pozri § 1.3.

⁶ Opäť si situáciu zjednodušíme, a to preto, lebo súčasťou pôvodného argumentu je aj vedľajší argument na základe dostatočného dôvodu, ktorý má v prípade Leibniza silne teologický aspekt. Ten nás teraz nemusí zdržiavať, argument na základe nerozlíšiteľnosti nájde čitateľ v celej jeho šírke (Ray, 1991, s. 107 – 108).

⁷ Musíme však čitateľa upozorniť na skutočnosť, že kľúčové argumenty v prospech vecného chápania sporu medzi dvoma hlavnými teóriami pretrvávania v čase v § 3.3. budú formulované v jazyku, ktorý sa opiera o existenciu substanciálnych časových okamihov. Nepôjde však o Newtonovu verziu substancializmu, keďže temporálne atribúty použité v argumentoch budú závislé aj od vzťažných sústav, t. j. budú relatívne, čo je v priamom rozpore s Newtonovým princípom absolútnosti.

- (1) *Premisa:* Ak by čas jestvoval, musel by byť dynamický.
(2) *Premisa:* Dynamické chápanie času je logicky sporné.
(3) *Záver:* Čas nejestvuje.

Mohol by nás prekvapiť záver argumentu, podľa ktorého čas nejestvuje, pričom našou terajšou témou je jeho plynutie. Neskôr sa ukáže, že McTaggartov argument nie je argumentom proti existencii samotného času, ale len proti existencii dynamického, plynúceho času. McTaggart totiž od začiatku argumentácie predpokladá, že skutočný čas by mal byť dynamický. Dnes však vieme, že to tak nemusí byť. On o statickej alternatíve vážne neuvažoval, tá totiž prišla až s rozvojom modernej fyziky. Poďme však k detailom.

Argument vychádza z možnosti dvojakého prístupu k času: dynamického a statického. Prvý prístup stotožňuje s tzv. A-radom, druhý s B-radom. Časové okamihy a udalosti sú v A-rade zoradené pomocou monadických atribútov „byť minulý“, „byť prítomný“ a „byť budúci“, resp. v prípade minulosti a budúcnosti môžeme uvažovať aj o monadických vlastnostiach, ktoré vyjadrujú ich stupeň (ako napr. „byť blízkou budúcnosťou“ alebo „byť vzdialenou minulosťou“). Napríklad pozícia stého výročia vzniku Slovenskej republiky je vo vzdialenej budúcnosti, no kontinuálne sa približuje. Takže pozície udalostí a časových okamihov nie sú v A-rade statické, ale dynamické, a preto A-rad reprezentuje dynamické chápanie času. Jeho protipólom je statické chápanie, ktoré McTaggart identifikuje pomocou B-radu. Pozície udalostí a časových okamihov sú v B-rade určené na základe vzťahov (na rozdiel od monadických vlastností A-radu) „byť prítomný s“, „nastať skôr ako“ a „nastať neskôr ako“. V tomto zmysle desiate výročie vzniku Slovenskej republiky predchádza stému výročiu. Pozície v B-rade sa na rozdiel od A-radu nemenia: časové okamihy, v ktorých sa odohrali desiate a sté výročia vzniku Slovenskej republiky, už nemôžu svoju vzájomnú pozíciu zmeniť. B-rad a miesta v ňom sú raz a navždy dané, a preto vystihuje statické chápanie času.⁸ V jazyku McTaggartovej teórie má predchádzajúci argument túto podobu:

- (4) *Premisa:* Existencia času predpokladá existenciu A-radu.
(5) *Premisa:* Koncepcia A-radu je logicky sporná.
(6) *Záver:* Čas nejestvuje.

Skúmame význam a pravdivosť jednotlivých premís. Začneme premisou (4) a uvažujeme o dôvodoch jej akceptácie. Tá by mohla mať túto podobu:

⁸ Pomocou A-radu a B-radu budeme neskôr definovať prezentistické a eternalistické chápanie času, ktoré v druhej kapitole spojíme s tromi základnými koncepciami pretrvávania (§ 2.5.).

- (7) *Premisa:* Existencia času vyžaduje možnosť zmeny.
- (8) *Premisa:* Možnosť zmeny vyžaduje existenciu A-radu.
- (9) *Záver:* Existencia času predpokladá existenciu A-radu.

Pokračujme odôvodnením premisy (5). McTaggartov argument má formu nepriameho dôkazu. V premise (4) predpokladáme, že čas je dynamický, no následne z tohto predpokladu odvodíme logicky sporné dôsledky. Tým nepriamo dokážeme, že čas nemôže byť dynamický. Sporné dôsledky sú v našom prípade sformulované v premise (11):

- (10) *Premisa:* Miesta v A-rade sa navzájom vylučujú.
- (11) *Premisa:* Akákoľvek udalosť je na každom z miest A-radu.
- (12) *Záver:* Koncepcia A-radu je logicky sporná.

To, čo sa tvrdí v premise (10), je zřejmé. Ak je sté výročie vzniku Slovenskej republiky vzdialenou budúcnosťou, je logicky nemožné, aby bolo zároveň prítomné, resp. minulé. To sa vylučuje. Kontroverzná je premisa (11). McTaggart chcel povedať len to, že každá udalosť má atribúty všetkých miest A-radu: sté výročie je budúce (vzhľadom na rok 2019), je prítomné (1. 1. 2092) a je aj minulé (od 2. 1. 2092).

Čitateľ by však mohol namietat, že žiadny spor z tvrdení (10) a (11) nevyplýva. Hoci je pravdou, že každá udalosť je na všetkých miestach A-radu, no nie naraz, ale postupne, lebo rok 2019 predchádza 1. 1. 2092 a 2. 1. 2092 nasleduje po 1. 1. 2092. Problém je však v tom, že temporálne vzťahy A-rad neobsahuje (obsahuje ich B-rad), keďže je tvorený výlučne monadickými atribútmi („byť minulý“, „byť prítomný“ a „byť budúci“). Preto zástanca A-radu, zástanca dynamického času, nemôže temporálne relácie použiť na to, aby sa sporu, ktorý vyplýva z tvrdení v (10) a (11), vyhol, keďže tie sú súčasťou iného prístupu k času. To je podstata McTaggartovho argumentu.

Jedným z pokusov, ako obísť McTaggartov argument a zachrániť dynamické chápanie času, je prezentizmus (Petkov, 2005, s. 44; Poidevin, 2003, s. 135 – 140). Podľa prezentizmu existuje len prítomný časový okamih (prítomné udalosti), ostatné (minulé a budúce) sú len fikciou. Tým docielime to, že celý A-rad sa doslova scvrkne len na jediné miesto a tým je prítomný časový okamih. Udalosti sa v ňom objavujú a zanikajú, čo garantuje zmenu, ktorá je pre dynamické chápanie času podstatná (premise (7)). Navyše, ak udalosť reálne jestvuje len v jednom časovom okamihu (len keď je prítomná), žiadny spor vzniknúť nemôže, lebo ostatné pozície v A-rade, o ktoré sa premisy (10) a (11) opierajú, sú len fikciou. Takto by sa zdalo, akoby prezentizmus ponúkal pojmovo bezproblémovú dynamickú koncepciu času. To však nie je pravda. V poslednej časti tejto kapitoly sa dostaneme k relativite simultánnosti, ktorá

v podstate implikuje existenciu viacerých časových okamihov, ktoré označíme za prítomné, čo je v priamom rozpore s prezentizmom, ktorý sa opiera o existenciu jednej, jedinej absolútnej prítomnosti (Petkov, 2005, s. 124), no detaily tohto odôvodnenia sa ozrejmia neskôr. Ak sa teda dnešná fyzika nemýli, prezentizmus nemôže byť reálnou alternatívou vo filozofii času. Rovnako je kontroverzné aj odmietanie minulých udalostí. Veď mnohé z nich majú priamo pozorovateľné dôsledky v prítomnosti (napr. kauzálné), čo by prezentisti nedokázali vysvetliť.

Pojem dynamického času sprevádzajú aj iné konceptuálne nejasnosti ako tie, ktoré spájame s McTaggartovým argumentom. Dynamiku a pohyb uchopujeme totiž spôsobom, ktorý sa v prípade času nehodí. Pohyb je zmenou priestorovej polohy v čase. Lenže akú zmenu predstavuje pohyb času? Zmenu temporálnej polohy v čase? Ak by sme takto uvažovali, pravdepodobne by muselo ísť o zmenu temporálnej polohy času t_1 vzhľadom na iný čas, čas t_2 . To by implikovalo existenciu plurality časových dimenzií. Nevyhnutným atribútom pohybu a zmeny je aj rýchlosť. Akou rýchlosťou by čas plynul? Jednu sekundu za sekundu? To je triviálna odpoveď. V prípade pohybu by sme mali okrem toho počítať aj s možnosťou, že začne spomaľovať alebo zrýchľovať. Ale v akom význame by čas napr. zrýchľoval? Mohol by zvýšiť svoju rýchlosť z jednej sekundy za sekundu na rýchlosť dvoch sekúnd za sekundu? Toto sú zjavne pojmovo neutržateľné charakteristiky dynamického času, no pre nás je poučné najmä to, ako sa s „dynamikou“ času vyrovnala fyzika. Tým, že čas s priestorom ustúpili časopriestoru, tak časové a priestorové rozmery ustúpili časopriestorovým. Ako však pojmovo zjednotiť dve také odlišné veličiny, akými sú napr. časové trvanie a priestorová vzdialenosť? Ako je možné zjednotiť sekundy s metrami a tým získať časopriestorový interval? Fyzika jednoducho „spriestornila“ čas. Obrazne povedané, ten už nemeria v sekundách, ale v metroch (Lockwood, 2005, s. 17). Na to použila zaujímavú skutočnosť a tou je tá, že rýchlosť svetla nepodlieha žiadnym relativistickým efektom a je vždy konštantná. Je to necelých 300 000 000 metrov za sekundu. Časový interval sa následne definuje ako vzdialenosť, ktorú počas jeho trvania prejde svetlo (Lockwood, 2005, s. 40). Takže sekunda sa, voľne povedané, definuje ako necelých 300 000 000 metrov (lebo túto vzdialenosť prejde svetlo za sekundu). Takáto konceptualizácia času ho zbavuje akejkolvek dynamiky v zmysle plynutia, čím sa čas približuje k priestoru. To sa už blížime k poslednej téme tejto kapitoly.

1.3. Časopriestor, relativita pohybu a relativita simultánnosti

V literatúre sa prechod od času a priestoru k časopriestoru najčastejšie identifikuje s prechodom od Newtonovej teórie k Einsteinovej špeciálnej teórii relativity. Jestvuje však pozoruhodná kniha V. Petkova (2005), ktorá formuluje základy

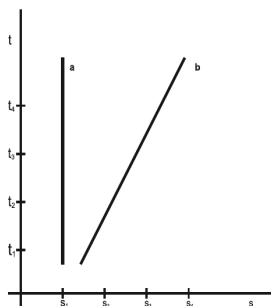
moderných koncepcií časopriestoru v rámci galileovskej relativity (Petkov, 2005, časť 1), ktorá je oveľa jednoduchšia ako Einsteinova a zároveň nám umožňuje predstaviť všetky relevantné skutočnosti, o ktoré sa budú naše úvahy o časopriestore opierať.

Korene časopriestoru musíme hľadať v relativite pohybu. Presnejšie v odmietnutí stavov *absolútneho* pohybu a pokoja fyzikálnych sústav v prospech stavov *relatívneho* pokoja a pohybu. Odlišnosť absolútneho a relatívneho si priblížime na pohybe, ktorý sa v literatúre označuje výrazom „inerciálny“ – rovnomerný pohyb, pri ktorom nespomaľujeme, nezrýchľujeme a ani nemeníme smer. Predstavme si, že sme v rakete, ktorá sa takto pohybuje. Raketa má okienko, cez ktoré zbadáme na krátky okamih prelet druhej rakety (podobne aj posádka druhej rakety zaznamená náš prelet). Obe rakety sa pohybujú rovnomerne, priamočiario, hoci letia úplne opačným smerom a zrejme aj rôznou rýchlosťou. Čo budeme tvrdiť o pohybe oboch rakiet? Predsa to, že naša raketa je vo vzťahu k nám v pokoji a že je to tá druhá, ktorá sa pohybuje. My necítíme žiadne spomaľovanie alebo zrýchľovanie a z pohľadu vlastnej rakety nemeníme ani svoju polohu. Lenže presne toto isté povie posádka druhej rakety: vaša raketa sa pohybuje, naša je v pokoji. Problém je v tom, že neexistujú žiadne experimenty, ktoré by mohli posádky oboch rakiet vykonať, aby rozhodli, či sa pohybujú alebo sú v pokoji. V tomto zmysle hovoríme o stavoch relatívneho pokoja a relatívneho pohybu, čo by Newton kategoricky odmietol. Teleso je buď v absolútnom pohybe, alebo v absolútnom pokoji, pričom absolútny pohyb je pohybom vzhľadom na absolútny priestor (Ariew, 2000, s. 96). Ak teleso vzhľadom na absolútny priestor nemení svoju polohu, tak je v absolútnom pokoji, preto o tom, ktorá raketa sa v skutočnosti pohybuje, rozhodne jej vzťah k absolútnemu priestoru (jej vzťah k iným telesám umožňuje určenie len relatívneho pohybu). Relacionisti, ale aj dnešná fyzika túto možnosť v prípade inerciálneho pohybu spochybňujú (Rundle, 2009, s. 7). Odpoveď na otázku, ktorá z posádok je v pohybe a ktorá v pokoji (v absolútnom pohybe a v absolútnom pokoji), stráca zmysel. Postúpme však ďalej.

S relativitou pohybu sa spája aj *relativita simultánnosti*. Čo to znamená? Dve udalosti sú simultánne, ak sa odohrali v tom istom čase, hoci ich výskyt bol na rôznych miestach. Uvažujme o udalostiach x , y , a z . Relatívnosť simultánnosti implikuje, že o tom, či sa tieto udalosti odohrali v tom istom čase, t. j. či sú simultánne, nedokážeme rozhodnúť len na základe týchto udalostí. Z pohľadu jednej fyzikálnej sústavy (napr. posádky prvej rakety) sa mohli odohrať simultánne, no z pohľadu inej (posádky druhej rakety) mohli ísť po poradí, napr. udalosť x bola prvá, udalosť y druhá a udalosť z nastala ako posledná. Posádky oboch rakiet majú inak definované súbory simultánnych udalostí, čo je však nemožné v rámci jedného trojrozmerného priestoru s jedným jednorozmerným časom. Ak majú pozorovatelia spoločný jeden a ten istý

trojrozmerný priestor, nevyhnutne majú spoločnú aj sériu simultánných udalostí, čím by sa simultánnosť stala absolútnou (Petkov, 2005, s. 45).⁹

Pokúsme sa o grafické znázornenie relativity pohybu a následne aj simultánnosti. Hoci smerujeme k štvordimenzionálnemu časopriestoru, pri grafickom znázornení si musíme vystačiť s dvojrozmerným listom papiera. Z tohto dôvodu budeme uvažovať okrem časovej dimenzie len o jednej priestorovej. Nie je to neobvyklý postup, práve naopak, presne takto sú skonštruované tzv. časopriestorové diagramy, ktorých dve osi zvierajú pravý uhol, pričom horizontálna os predstavuje priestorovú dimenziu a vertikálna časovú (Ray, 1991, s. 29). Príkladom je Obrázok 1, v ktorom os s predstavuje priestorovú dimenziu a t časovú. Vo výklade sa sústredíme na časový interval vymedzený okamihmi $t_1 - t_4$ a na priestorové pozície určené $s_1 - s_4$:

Obrázok 1

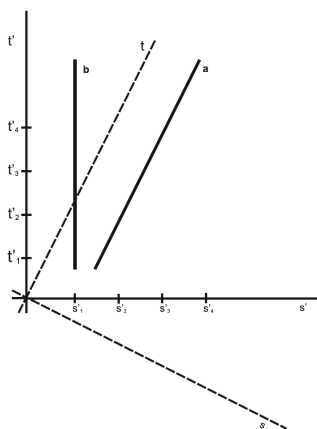
Na prvom obrázku je zobrazený pohyb dvoch telies, pričom prvé z nich, teleso **a**, je v relatívnom pokoji a druhé, teleso **b**, v relatívnom pohybe (vo vzťahu k telesu **a**). To sa dá jednoducho vysvetliť: teleso **a** nemení v časovom intervale $t_1 - t_4$ svoju polohu vzhľadom na os s (stále je na mieste s_1). Naopak, teleso **b** v tom istom časovom intervale polohu mení, lebo vzhľadom na priestorovú os postupne prechádza rôznymi pozíciami. Z tohto dôvodu je v relatívnom pohybe. Pre ďalší výklad je podstatné, že teleso **b** je v rovnomernom a nezrýchlenom pohybe vo vzťahu k telesu **a**. To je v diagrame zachytené tým, že teleso **b** mení v závislosti od času svoju polohu vo vzťahu k priestorovej osi s rovnomerne. Ak by zrýchľovalo, spomaľovalo alebo menilo smer, svetočiara by nemohla mať v časopriestorovom diagrame podobu priamky, ale krivky

⁹ Relativita simultánnosti je však prípustná vtedy, ak sú viaceré trojrozmerné priestory len segmenty (rezy, výseky) jedného a toho istého štvorrozmerného časopriestoru, čo si o chvíľu objasníme.

(Schmidt – Taliga, 2013, s. 163). Pod svetočiarou sa myslí trajektória telesa v čase a priestore, ktorá je sériou jeho časových fáz alebo histórií (Petkov, 2005, s. 57).

Ak by bolo teleso **a** raketou, v ktorej letíte, tak by ste tvrdili, že sa nepohybuje. Naopak, vy by ste označili za pohybujúce sa teleso **b**. Už sme hovorili, ako v časopriestorových diagramoch zobrazujeme čas a priestor, teraz sa pristavme pri tom, ako zobrazujeme bežné trojdimenzionálne predmety, akými sú napr. aj naše dve telesá. Keďže máme k dispozícii len jednu priestorovú dimenziu, musíme o trojrozmerných predmetoch, ktoré zaberajú tri priestorové dimenzie, uvažovať len ako o jednorozmerných. Čo však predstavujú priamky? Vieme, že zobrazujú relatívny pohyb dvoch telies. Presnejšie povedané, priestorovú pozíciu telies **a** a **b** v každom časovom momente intervalu $t_1 - t_4$. Preto sú obe telesá zobrazené tak, akoby boli v čase rozpriestranené. Ak by sme mali možnosť zobrazovať telesá trojrozmerné (čo v prípade listu papiera nemáme), tak každý segment svetočiar telies **a** a **b** by predstavoval trojrozmerné telesá **a** a **b** v rôznych okamihoch ich existencie (v rámci časového intervalu $t_1 - t_4$). Takto by sme ich zobrazili ako štvorrozmerné, no keďže sme od dvoch priestorových dimenzií v diagramoch odhliadli, tak sme naše telesá uchopili len ako jednorozmerné (bodové), a preto sú svetočiary tvorené trajektóriami bodových telies **a** a **b** v čase a (jednorozmernom) priestore.

Svetočiara telesa **a** je svetočiarou telesa v relatívnom pokoji – na rozdiel od telesa **b**. Ako by vyzeral opis udalostí z pohľadu telesa **b**? Rovnako ako v prípade príkladu s raketami, teleso **b** by bolo v relatívnom pokoji (napr. vo vzťahu k sebe samému alebo k pozorovateľovi, ktorý v telese **b** cestuje) a naopak, v relatívnom pohybe by sa ocitlo teleso **a**:

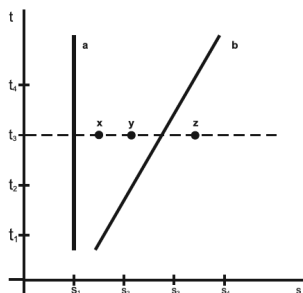

Obrázok 2

V tomto prípade by bolo v relatívnom pohybe teleso **a**, lebo vzhľadom na priestor definovaný osou s' mení polohu. Naopak, vo vzťahu k s' je v pokoji teleso **b**. No teleso **a** ostáva naďalej v pokoji vzhľadom na priestor vymedzený osou s (rovnako ako na Obrázku 1).

Teraz sa dostávame k prvému vážnemu dôsledku relativnosti pohybu: *ak chceme relativnosť pohybu konceptuálne uchopiť, musíme pripustiť pluralitu priestorov*. Teleso **a** sa pohybuje vzhľadom na s' , no vzhľadom na s je v pokoji. Takže na uchopenie tejto situácie potrebujeme dva priestory: jeden určený osou s a druhý osou s' . Ak sa vymaníme z obmedzenia časopriestorových diagramov (v ktorých sme odhliadali od dvoch priestorových dimenzií), potom relativita pohybu dvoch telies vyžaduje existenciu dvoch trojrozmerných priestorov. V jednom z nich sa teleso **a** pohybuje a v druhom je v pokoji a to isté platí aj o telese **b** (Petkov, 2005, s. 34). Lenže ak je svet trojrozmerný, tak to možné nie je, čo je nepriamym dôkazom, že svet trojdimenzionálny nemôže byť (Petkov, 2005, s. 35, 58). Takže aký svet v skutočnosti je? Vysvetlenie relativity pohybu pomocou existencie plurality nezávislých trojrozmerných priestorov s vlastnou prítomnosťou nie je dobrou alternatívou. Problém spočíva v tom, že každý objekt (ktorých môže byť potenciálne nekonečne veľa) by potreboval svoj vlastný trojrozmerný priestor a svoj vlastný jednorozmerný čas. Jestvuje však oveľa jednoduchšie riešenie a tým je zavedenie štvordimenzionálneho kontinua.

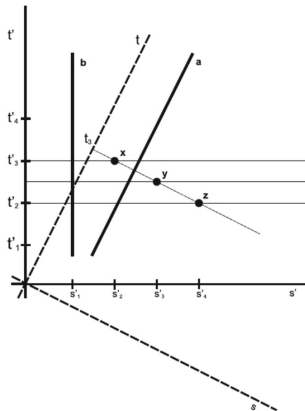
Po vysvetlení relativity pohybu môžeme postúpiť k relativite simultánnosti. Opäť sa vráťme k scenáru na Obrázku 1, no ten obohatíme o výskyt troch udalostí x , y a z :

Obrázok 3

Každý jeden bod, ktorý dokážeme pomocou našich diagramov zobraziť, predstavuje buď potenciálnu, alebo aktuálnu udalosť, pretože pre udalosti je príznačná aj lokalizácia v čase (Petkov, 2005, s. 56). Udalosti x , y a z sa odohrali na troch odlišných miestach, no v jednom a tom istom časovom okamihu, okamihu t_3 . Takže z pohľadu

telesa **a** sa udalosti x, y a z odohrali simultánne. Presnejšie povedané, všetky tri udalosti ležia na jednej a tej istej rovine simultánnosti, ktorú zobrazíme ako kolmicu na časovú os vedúcu z bodu t_3 . Lenže toto platí len z pohľadu telesa **a** v okamihu t_3 . Ako je to z pohľadu telesa **b**? Uvažujme o takejto situácii:

Obrázok 4

Z pohľadu rovín simultánnosti určenými osou t' nenastali udalosti x, y a z simultánne, ale odohrali sa postupne: najprv udalosť z , po nej nasledovala y a nakoniec udalosť x . To znamená, že z pohľadu telesa **b** sa na rozdiel od **a** udalosti x, y a z neodohrali naraz a to je presne ten fenomén, ktorý sa nazýva *relativitou simultánnosti*.¹⁰ Či sú udalosti simultánne, alebo nie, závisí od pohybu pozorovateľa a od rovín simultánnosti, ktoré jeho vzťažnej sústave prináležia.¹¹ Otázka, ako sa udalosti odohrali v „skutočnosti“, t. j. nezávisle od pozorovateľa, je nezmyselná. To by sme si museli položiť otázku, ako sa tieto udalosti odohrali nezávisle od akejkoľvek novej vzťažnej sústavy, akoby z pohľadu Božieho oka. A teraz to podstatné: *relativita simultánnosti*, podobne ako relativita pohybu, *nie je v prípade trojdimenzionálneho sveta možná*. Byť simultánny znamená odhrať sa na dvoch rozdielnych miestach *jedného a toho istého* trojrozmerného priestoru. Ak sa však presne tie isté udalosti z pohľadu inej sústavy neodohrali simultánne, tak to vyžaduje existenciu viacerých trojrozmerných priestorov (Petkov, 2005, s. 45), vzhľadom na ktoré sa odohrali napr. postupne. To je ďalší dôkaz,

¹⁰ Udalosti x, y, z sú však naďalej simultánne z pohľadu telesa **a**, lebo stále ležia na jednej a tej istej rovine simultánnosti vedúcej z t_3 na časovej osi t .

¹¹ Vzťažnú sústavu tvoria telesá (napr. meracie prístroje alebo pozorovatelia), vzhľadom na ktoré pohyb opisujeme (Kúdelčík – Hockicko, 2011, s. 29). Pojem vzťažnej sústavy zohrá dôležitú úlohu aj pri charakteristike temporálnych častí v § 3.5.

že svet nie je trojdimenzionálny a že čas a priestor na rozdiel od časopriestoru nie sú fundamentálne. O čase a o priestore sa dá uvažovať len ako o odvodených entitách v podobe rezov, segmentov fundamentálneho časopriestoru.

1.4. Štvordimenzionálny svet

Štvordimenzionálne chápanie sveta, ktoré je nevyhnutné pre adekvátne uchopenie relativity pohybu a simultánnosti, má závažné filozofické dôsledky. Tie môžeme zaradiť do troch základných okruhov: *statické chápanie času*, *statické univerzum* a *fatalizmus*. Na rozdiel od vedeckých teórií je naša každodenná skúsenosť previazaná s trojdimenzionálnym svetom.¹² Napríklad jednotliviny (ako sú knihy a počítače) vnímame ako trojrozmerné objekty, ktoré sa vyskytujú v rôznych časových okamihoch. Ak je však svet štvordimenzionálny, potom počítače a knihy nemajú len svoje priestorové časti, ale aj temporálne (Sider, 1997, s. 198).¹³ To sú tie, ktoré ako celok tvoria svetočiaru daného predmetu. Predstavme si, že predmet **a** na prvom obrázku je knihou, ktorú práve teraz držíte v ruke. Naše poznávacie schopnosti majú bezprostredný prístup k objektu **a** len v konkrétnom temporálnom okamihu (s nulovou temporálnou extenziou), takže knihu neustále spoznávame len ako trojrozmerný objekt. Ak sa presunieme do štvordimenzionálneho sveta, kniha **a** je zobrazená v podobe svetočiary (s temporálnou dimenziou), pričom, ako už bolo spomenuté, naša skúsenosť je vždy len skúsenosťou s jedným z jej trojdimenzionálnych segmentov (s jednou z jej temporálnych častí). Ak by sme mali schopnosť vnímať štvorrozmerne, skúsenosť s knihou by bola iná. Tak ako ju teraz vidíme rozpriestranenú v priestore, v štvorrozmernej perspektíve by sme videli aj jej temporálnu rozpriestranenosť. Videli by sme ju ako sériu temporálnych častí, ktorá začína časťami, v ktorých kniha vzniká, a končí časťami, v ktorých zaniká (Sider, 1997, s. 199). Toto všetko by sme však videli akoby naraz. Totiž časová dimenzia ako jedna z dimenzií časopriestoru je daná naraz (podobne ako priestorové dimenzie), inak by svet nemohol byť štvorrozmerný (Petkov, 2005, s. 56). Štvorrozmerný svet je preto statický: všetky udalosti – prítomné, minulé a aj budúce (z pohľadu našej trojrozmernej perspektívy) – už v časopriestore sú. My ich však takto vnímať nedokážeme. Hoci sme aj my štvordimenzionálne objekty (vrátane našich myslí a mozgov), naše poznanie je vždy poznaním len jednej konkrétnej temporálnej časti našej vlastnej svetočiary (a preto je trojdimenzionálne). Každá

¹² Tieto tvrdenia však môžu byť zjednodušujúce s ohľadom na psychológiu času, ktorá by mohla v určitom zmysle pripustiť aj skúsenosť s nenulovou temporálnou extenziou. Psychológii času sa však v tejto knihe nevenujeme, preto túto tému nebudeme ďalej rozvíjať. Na túto skutočnosť nás upozornil J. Odorčák.

¹³ Temporálne časti hrajú kľúčovú úlohu až v dvoch z troch teórií pretrvávania, ktorým sa budeme venovať v druhej kapitole.

z našich temporálnych častí má bezprostredný prístup len k tým temporálnym častiam iných objektov a osôb, ktoré sa vyskytujú z jej perspektívy v tom istom trojrozmernom priestore. Nikdy nevnímame iné (minulé a budúce) temporálne časti objektov externého sveta vrátane našich vlastných.

Vráťme sa ešte ku kontroverznému tvrdeniu o tom, že v štvorrozmernom svete sa nič nedeje, že je statický. Okrem iného to znamená, že udalosti, ktoré sa z nášho postavenia v časopriestore odohrajú v budúcnosti, už jestvujú. Vaše narodenia, vaše štúdium, vaša smrť, toto všetko už je. Dôkaz je jednoduchý. Spomeňme si na udalosti x , y a z . Z pohľadu jednej vzťažnej sústavy sa odohrali simultánne, z pohľadu druhej postupne. Teraz uvažujme, že telesá **a** a **b** sú pozorovatelia, od ktorých chceme vedieť, ako zaznamenajú výskyt spomínaných udalostí. Pozorovateľ **b** oznámi, že ako prvá nastala udalosť z , no pozorovateľ **a** vníma udalosť z ako simultánnu s udalosťou x . To znamená, že v konkrétnom časovom okamihu sú pre pozorovateľa **a** udalosti x a z prítomné, no pre pozorovateľa **b**, keď vníma z , je x budúcnosťou. On, na rozdiel od pozorovateľa **a**, o x nič nevie. To znamená, že pozorovateľ **a** vidí jednu z budúcich udalostí pozorovateľa **b**. Prvý pozorovateľ však nemá žiadne superschopnosti, ktoré by mu umožnili pohľad do budúcnosti. Jednoducho jeho pozícia a pohyby v časopriestore sú iné a jeho trojdimenzionálne rezy štvordimenzionálneho časopriestoru inak zoradujú udalosti ako pozorovateľ **b**. Z tohto dôvodu je možné, že pozorovateľ **b** koexistuje s (je simultánny s) udalosťami, ktoré sú pre iného pozorovateľa budúcnosťou. To je však možné len vtedy, ak udalosti nevznikajú a ani nezaničujú, ale jednoducho (v atemporálnom význame) sú. V tomto zmysle sa v štvorrozmernom svete nič nedeje a budúcnosť je uzatvorená. Štvordimenzionálny svet ako celok bol raz a navždy stvorený, pričom jeho časová dimenzia, podobne ako priestorové, je statická.

Záver

Dominantné prúdy vo filozofii vedy sa zhodujú na tom, že čas a priestor (resp. časopriestor) ako priamo nepozorovateľné entity existujú. Striktne antirealistické koncepcie (najmä subjektivistické a konvencionalistické) sú odmietané. Nejestvuje však zhoda v tom, akú podobu ich existencia má. Názory oscilujú medzi realizmom a umierneným antirealizmom, ktoré vo filozofii spájame predovšetkým so substanciálnym, resp. relacionistickým chápaním. Relacionizmus (ako mierne antirealistická koncepcia) sa spája s Leibnizom, no rovnako dobre pasuje aj ku galileovskej relativite. Na opačnej strane stojí Newton a substancializmus, no tento spor zatiaľ nepozná víťaza. Aj dnešná dominantná teória časopriestoru – všeobecná

teória relativity – osciluje medzi oboma tábormi.¹⁴ V jej prípade je však situácia veľmi komplikovaná. Veď napríklad zástancovia substanciálnej interpretácie všeobecnej teórie sa nevedia zhodnúť v tom, ktorý komponent časopriestoru chápať substanciálne. Či to majú byť časopriestorové body, alebo metrické pole (Dorato, 2000, s. 1607). No a moderní relacionisti poukazujú práve na metrické pole (v základe ktorého sú metrické vzťahy) ako na priame spojenie všeobecnej teórie relativity s relacionizmom. Rovnako dobre sa však môže stať, že substancializmus spolu s relacionizmom ostanú v poli porazených. Budúca fyzika môže prísť s objavom, že funkcie, ktoré dnes pripisujeme časopriestoru, sú v skutočnosti výsledkom pôsobenia doposiaľ neznámej entity. Ak sa tak stane, časopriestor prestane byť fundamentálnou entitou. Koncept štvordimenzionálneho sveta zohráva rozhodujúcu úlohu aj v súčasných diskusiách o pretrvávajúcom. Ak majú jednotliviny okrem priestorových častí aj temporálne, potom sa otvára priestor pre iné chápanie pretrvávania ako to, ktoré poznáme z každodennej, trojdimenzionálnej skúsenosti. Tieto témy nás budú zamestnávať vo zvyšných dvoch kapitolách.

¹⁴ K všeobecnej teórii relativity sme sa nedostali. Hoci sme sa venovali dvom základným postulátom relativistickej teórie (relativita pohybu a simultánnosti), tie sme skúmali na pozadí teórie, ktorá chápala priestor (resp. časopriestor) nezakrivene. Všeobecná teória je o zakrivenom priestore, no tento prechod by si vyžadoval množstvo nových pojmov, koncepcií a argumentov, ktoré zďaleka prekračujú naše terajšie ciele a predmet záujmu.

Kapitola 2 Pretrvávajúce v čase

Úvod

Pretrvávajúce v čase vnímame v každodenných situáciách a na prvý pohľad nevyvoláva žiadne otázky alebo pochybnosti. Auto, ktoré som večer zaparkoval pred domom, je to isté auto, do ktorého teraz ráno nasadám. Nie sú to dva objekty, hoci včera bolo čistejšie ako dnes. Aký je vzťah môjho auta zo včerajšieho večera (auto V) k môjmu autu z dnešného rána (auto R)? Odpoveď už nie je triviálna, keďže bolo povedané, že auto R sa minimálne v jednej vlastnosti odlišuje od auta V, čo znamená, že autá V a R nie sú kvalitatívne identické. Mali by byť však numericky identické, sú jedným objektom, aspoň tak nám hovorí intuícia. Je ale možné, aby dva kvalitatívne odlišné objekty boli predsa len jedným? Čo garantuje identitu pretrvávajúceho objektu, ak to nie je zhoda vo vlastnostiach?

V literatúre dominujú dve základné teórie pretrvávajúceho objektu, ktorými sú endurantizmus a perdurantizmus.¹⁵ Menej vplyvným je exdurantizmus, ktorý sa často považuje len za verziu perdurantizmu, no my sa budeme venovať všetkým trom vysvetleniam.¹⁶ Endurantizmus zrejme najviac pasuje k bežnej intuícii, podľa ktorej objekt pretrváva naprieč časom ako jeden a ten istý celok. Auto V a auto R sú jedným objektom, ktorý pretrval v časovom intervale ohraničeným včerašším večerom a dnešným ránom, pričom v každom momente tohto intervalu sa vyskytovalo ako jeden trojrozmerný celok. Dôraz na trojrozmerný celok je v priamom protiklade k perdurantizmu, podľa ktorého auto v danom intervale pretrvalo len po častiach, presnejšie po temporálnych častiach, o ktorých sme hovorili v závere predchádzajúcej kapitoly. Podľa tejto koncepcie nie sú autá V a R jedným objektom, ale dvoma časťami štvorrozmerného celku, ktorý má okrem troch priestorových dimenzií aj štvrtú, časovú. Exdurantizmus je teóriou temporálnych častí, no na rozdiel od perdurantizmu nevysvetľuje pretrvávajúce pomocou existencie štvorrozmerných celkov, ale priamo pomocou temporálnych častí a vzťahov medzi nimi. Kapitulu začneme endurantizmom, no ešte predtým musí byť zrejmé, o pretrvávajúci čoho budeme hovoriť. Filozofia pozná rozmanité druhy objektov, ktorých pretrvávajúce nedokážeme vtlesniť do jednej koncepcie. Pretrvávajúce fotónu nevysvetlíme rovnako ako

¹⁵ Termíny „endurantizmus“ a „perdurantizmus“ boli do súčasnej analytickej metafyziky zavedené D. Lewisom (Lewis, 1986, s. 202). Základné informácie o oboch prístupoch k pretrvávaniu a k podstate ich sporu nájde čitateľ v (Haslanger, 2003) a (Rea, 2003). Komplexnejšie pohľady ponúkajú monografie z pera K. Hawley a T. Sidera (Hawley, 2001; Sider, 2001). K perdurantizmom sa radia napr. W. V. Quine, D. Lewis a D. M. Armstrong; k endurantizmom J. Lowe, P. Simons, R. Chisholm a ďalší.

¹⁶ Názov „exdurantizmus“ preberáme od S. Haslangerovej (Haslanger, 2003, s. 319), hoci v literatúre sa táto koncepcia pretrvávajúceho označuje aj anglickým výrazom „stage theory“ (Sider, 1996). Pozitívny postoj k exdurantizmu prezentujú K. Hawley, J. Parsons alebo T. Sider.

pretrvanie napr. ľudskej bytosti s vedomím a pamäťou. V našom skúmaní zotrváme pri hmotných telesách klasickej fyziky, ktoré boli v centre záujmu aj v predošlej kapitole. Vo filozofii považujeme túto kategóriu objektov za jednotliviny, ktoré sú makroskopické, s konkrétnou hmotnosťou a zaberajú jasne vymedzenú a zároveň spojitú oblasť priestoru. Touto charakteristikou chceme vylúčiť entity, ktoré vyžadujú špecifické kritériá identity, príkladom sú mikrofyzikálne objekty kvantovej fyziky, teoretické objekty modernej vedy, ale aj bytosti s vedomím. Vedomie a jeho obsahy výrazne ovplyvňujú napr. ľudskú identitu, no tá vyžaduje úplne odlišné kritériá ako identita hmotných telies.¹⁷

2.1. Endurantizmus

Podľa zástancov tejto koncepcie sú hmotné telesá rozpriestranené len v troch priestorových dimenziách. Každé teleso má svoje časti, no tie sú výlučne v priestore, a preto sa bežne označujú slovným spojením „priestorové časti“ (Sider, 2001, s. 1 – 3). V protiklade k temporálnym, ktoré endurantizmus odmieta, keďže temporálna extenzia hmotných telies, na rozdiel od priestorovej, je v rámci tohto prístupu nulová. Moje auto pretrvalo v časovom intervale siahajúcom od včerajšieho večera do dnešného rána tak, že v každom okamihu tohto intervalu sa vyskytovalo ako jeden a ten istý celok, ktorý pozostával výlučne z priestorových častí, ktoré mu v daných okamihoch patrili. Vzťah medzi autom V a autom R je v rámci endurantizmu vzťahom numerickej identity (čo do počtu sú jedným a tým istým telesom), no v tomto kľúčovom aspekte sa skrýva azda najzávažnejšia slabina tejto teórie, ktorej sme sa dotkli v úvode kapitoly: je ňou problematický vzťah kvalitatívnej a numerickej identity. Už vieme, že auto V nie je kvalitatívne identické s autom R, no napriek tomu musia byť, podľa endurantizmu, numericke identické. Okrem kvalitatívnych rozdielov si vieme predstaviť aj rozdiely na úrovni priestorových častí. Ak by niekto na mojom aute do rána odmontoval predné kolesá, potom by malo auto V také časti, ktoré auto R nemá, no aj napriek tejto zásadnej zmene sú auto V so štyrmi kolesami a auto R s dvoma podľa endurantizmu numericke identické. Ide o kontroverzný záver, podľa ktorého by nemusel kvalitatívny rozdiel alebo rozdiel na úrovni častí automaticky brániť numerickej identite. Ale ako môžu byť pretrvávajúce objekty s rozdielnymi vlastnosťami alebo časťami jednou a tou istou vecou?¹⁸ Reakcia endurantizmu na túto námietku závisí od toho, ktorú koncepciu času prijmeme, no keďže vzťahom teórií

¹⁷ V kontexte slovenskej tvorby by sme upriamili pozornosť na štúdie J. Odorčáka (2012 a 2014), v ktorých sa venuje perdurantistickým prístupom k ľudskej identite.

¹⁸ Literatúra pozná tzv. Leibnizov zákon identity, podľa ktorého sú veci identické jedine vtedy, ak majú všetky svoje vlastnosti spoločné (Howthorne, 2003, s. 106). Auto R má však takú vlastnosť, ktorú auto V nemá, a preto by aj podľa tohto zákona nemali byť identické – bez absolútnej kvalitatívnej identity nemôže byť ani numericke.

pretrvávajúca k času sa budeme venovať v samostatných častiach, teraz len naznačíme základné smerovanie jednotlivých riešení. Ak spojíme endurantizmus s prezentistickým časom (§ 2.8.), žiadne problematické chápanie identity sa neobjaví, keďže jestvuje len prítomnosť a entity, ktoré sa v prítomnosti vyskytujú. Moje auto má výlučne tie časti a kvalitatívne vlastnosti, ktoré má auto R, keďže momentálne je ráno. Je nepopierateľné, že včera *malo* iné vlastnosti a časti, a je možné, že iné vlastnosti a časti mu *budú* prináležať zajtra, no ak by aj tieto vlastnosti boli navzájom nezlučiteľné, žiadne protirečenia nevzniknú. Auto totiž existuje výlučne v jednom okamihu, spolu s vlastnosťami a časťami, ktoré v ňom má. Vlastnosti a časti, ktoré malo, resp. ktoré bude mať, nie sú na tej istej úrovni ako prítomné vlastnosti a časti, čo je dôsledkom prezentistického prístupu k času. Ak endurantizmus spojíme s eternalistickým postojom k času (§ 2.6.), potom sa sporné chápanie vzťahu kvalitatívnej a numerickej identity objavuje, keďže v eternalistickom rámci sú všetky časové okamihy na tej istej úrovni, a rovnako aj entity, ktoré sa v týchto okamihoch vyskytujú. Inými slovami, autá V a R sú podľa endurantizmu jednou vecou, a to aj napriek tomu, že exemplifikujú navzájom nezlučiteľné vlastnosti, čo sme označili za diskutabilný dôsledok. K detailom oboch endurantistických stratégií spolu s ich kritickým vyhodnotením sa dostaneme neskôr (§ 2.6.), teraz prejdime k ich hlavnému konkurentovi, ktorým je perdurantizmus.

2.2. Perdurantizmus

Perdurantizmus je ontológiou štvordimenzionálnych entít, ktoré sú okrem priestoru rozpriestranené aj v čase. Nejde o nezvyčajné entity, veď napr. udalosti alebo procesy sú presne tohto druhu. Príkladom je futbalový zápas, ktorý sa nevyskytuje ako jeden a ten istý celok v každom okamihu jeho trvania, ale po častiach. Základnými temporálnymi časťami futbalového zápasu sú prvý polčas, prestávka a druhý polčas. V prípade udalostí a procesov nie je perdurantizmus kontroverzný, môže ho prijať aj endurantista, stačí, aby pripustil, že entity nepretrvávajú jedným spôsobom. Hmotné telesá endurujú, udalosti a procesy perdurujú a v tomto zmysle sa obe doktríny skôr dopĺňajú, ako by mali medzi sebou súťažiť. No perdurantista by takéto vysvetlenie odmietol, on nechce tvrdiť, že len udalosti alebo procesy perdurujú, ale že, v protiklade k endurantizmu, presne rovnako pretrvávajú aj hmotné telesá. Aj tie sú v skutočnosti štvordimenzionálne a ak to tak je, potom by aj autá pretrvávali podobne ako futbalové zápasy. S temporálnymi časťami a štvordimenzionálnymi celkami sme sa stretli už v prvej kapitole v spojitosti s časopriestorom (§ 1.3. a § 1.4.). Telesá **a** a **b** na Obrázkoch 1 až 4 reprezentujú štvordimenzionálne celky, ktorých segmenty môžeme označiť za temporálne časti. Ak použijeme metaforu a svetočiaru

stotožníme s históriou objektu, potom temporálne časti predstavujú jej fázy v rôznych časových okamihoch alebo intervaloch. Dvoma fázami v histórii môjho auta sú auto V a auto R. Pojem temporálnej časti môžeme formálnejšie definovať takto: x je temporálnou časťou y vtedy a len vtedy, ak existuje časový interval T , pričom x a y existujú v T a žiadna časť x nejestvuje mimo T a v každom okamihu T x zaberá podoblasť oblasti, ktorú zaberá y . Zástancovia perdurantizmu však nie sú zajedno, či majú temporálne časti výlučne nulovú temporálnu extenziu alebo môžu mať aj nenulovú. V prvom prípade by platilo, že temporálnymi časťami sú len také časti svetočiar, ktoré majú výlučne priestorovú extenziu. Príkladom je segment objektu **a** v čase t_2 na Obrázku 1 v § 1.3., ktorý môžeme charakterizovať prívlastkom „okamihový“, keďže jeho temporálna extenzia je zachytená len jedným z bodov na časovej osi. Ak temporálnu extenziu pripíšeme aj temporálnym častiam (nielen celkom), potom jednu z temporálnych častí objektu **a** predstavuje jeho časť v intervale t_1 až t_3 , no nech prijmeme akúkoľvek pozíciu, v prípade pretrvávajúceho objektu sa obe zhodnú: temporálna extenzia časti je vždy menšia, ako je extenzia celku, ktorému patrí (Sider, 2001, s. 2).

Temporálne časti však vyvolávajú ďalšie nezhody v tábore perdurantistov. Predovšetkým nie je jasné, čo ich spája do jedného štvordimenzionálne celku. Ak sa pozeráme z perspektívy štvordimenzionálneho časopriestoru, nemusí byť vždy zřejmé, ktoré entity vyskytujúce sa v časopriestore tvoria celky a ktoré už nie. Vráťme sa k objektom **a** a **b** z Obrázka 1. Majme objekt **c**, ktorý pozostáva z temporálnej časti objektu **a**, ktorá je ohraničená intervalom t_1 až t_2 , a z temporálnej časti objektu **b** tiahnucej sa od t_2 do t_3 . Dokážeme si predstaviť veľké množstvo štvordimenzionálnych celkov, ktoré vzniknú kombináciami rôznych segmentov pôvodných štvordimenzionálnych objektov **a** a **b**. Ak sme humovci a svet vidíme ako mozaiku lokálnych a navzájom nesúvisiacich udalostí, potom nám pri „skladaní“ štvordimenzionálnych celkov nič nebráni tvoriť aj celky podobné objektu **c**. Ak odmietame existenciu objektu **c**, tak musíme prísť s niečím, čo voľnú kompozíciu obmedzí. V literatúre sa objavuje viacero návrhov, spomenieme dva: časopriestorová kontinuita (Sider, 2001, s. 225) a kauzálna závislosť (Hawley, 2001, s. 42, 79; Sider, 2001, s. 103). Objekt **c** totiž pozostáva z takých častí, ktoré sú navzájom izolované, nezaberajú kontinuálnu oblasť časopriestoru a to by malo vysvetliť, prečo **c**, na rozdiel od objektov **a** a **b**, nepredstavuje skutočného kontinuanta. Časopriestorová diskontinuita blokuje aj kauzálne pôsobenie, veď zmena temporálnej časti objektu **c**, ktorá pôvodne patrila objektu **a**, by nevyvolala žiaden účinok, ktorý by ovplyvnil napr. kvalitatívne vlastnosti temporálnej časti **c**, ktorá pôvodne patrila objektu **b**. Tieto dva segmenty sú navzájom izolované, nedokážu na seba kauzálne pôsobiť, no inak je to

v prípade skutočných kontinuantov. Ak by napr. niekto na aute V poškriabal lak, potom sa táto zmena prejaví aj na aute R, keďže tieto dva objekty sú časopriestorovo spojené a jeden dokáže vplývať na druhý, čo ich robí vhodnými kandidátmi na temporálne časti jedného a toho istého štvordimenzionálneho celku.

Túto tému však nebudeme teraz hlbšie rozvíjať, vrátíme sa k nej v časti § 3.5., v ktorej vzťah temporálnych častí k celku zasadíme do relativistického kontextu. Ten preukáže, že kategórie časopriestorovej kontinuity a kauzálneho pôsobenia sú relatívne, závislé od vzťažných sústav, čo skúmanie vzťahu medzi temporálnymi časťami ešte viac komplikuje. Teraz nás čaká druhá koncepcia pretrvávania, ktorá je rovnako založená na temporálnych častiach, no na rozdiel od perdurantizmu nemá s kompozíciou celkov problém, keďže ich z pohľadu pretrvávania objektov v čase nepovažuje za rozhodujúce.

2.3. Exdurantizmus

Exdurantizmus má bližšie k perdurantizmu ako k endurantizmu, keďže jeho ontológia je ontológiou temporálnych častí, no na rozdiel od perdurantizmu zaujíma rezervovaný postoj k štvordimenzionálnym celkom. Jeho zástancovia tvrdia, že v bežnom jazyku nereferujeme a nepripisujeme vlastnosti štvordimenzionálnym celkom, ale len časticiam. Keď hovorím o mojom aute, tak hovorím o konkrétnej temporálnej časti. Nehovorím o predošliých alebo nasledujúcich časticiach, čo by v prípade štvordimenzionálnych celkov malo platiť, keďže v perdurantistickom rámci smeruje referencia a predikcia k celkom. V tomto zmysle má exdurantizmus oveľa bližšie k našej bežnej skúsenosti ako perdurantizmus (Parsons, 2015), pre mnohých je však táto výhoda zaplatená privysokou daňou, keďže je otáznou, či táto koncepcia o pretrvávaní vôbec hovorí. Ak je hmotný objekt redukovaný na okamihovú temporálnu časť, ktorá z definície jej pojmu pretrvávať nemôže, potom nepretrvávajú ani hmotné telesá. Pretrvávanie telies je len ilúziou, ktorú vyvoláva kontinuálne nahrádzanie jednej okamihovej temporálnej časti inou. Na to, aby objekt pretrvával, je potrebné, aby jestvoval vo viacerých časových okamihoch, čo temporálne časti s nulovou časovou extenziou nedokážu zabezpečiť (Haslanger, 2003, s. 335). Stretávame sa tu teda s teóriou pretrvávania, ktorá pretrvávaniu až takú veľkú ontologickú váhu neprikladá, a zrejme aj preto nie je tejto koncepcii venovaný taký priestor, ako zvyšným dvom. Exdurantisti ponúkajú niekoľko odpovedí na uvedenú výhradu, najčastejšie odpovedajú pomocou konceptu temporálneho náprotivku, ktorý je adaptovanou verziou Lewisovej koncepcie náprotivkov – counteparts (Benovsky, 2011, s. 172; Haslanger, 2003, s. 335), ktorú poznáme z modálnej sémantiky (Lewis,

1986, kapitola 4). Moje auto existuje len v jednom momente, a to podobe okamihovej temporálnej časti, do ktorej práve nasadám. Auto však pretrváva, a to vďaka sérii temporálnych častí v rôznych časových okamihoch, ktoré sú temporálnymi náprotivkami auta R, do ktorého nasadám. Problematický je však vzťah, ktorý medzi temporálnymi náprotivkami jestvuje a ktorý by mal kontinuitu naprieč časom garantovať. Ten nie je ontologicky natoľko „robustný“ ako napr. vzťah numerickej identity v prípade endurantizmu alebo vzťah celku k časti v prípade perdurantizmu, čo nahráva kritike, podľa ktorej exdurantizmus nie je koncepciou skutočného pretrvávanía.

Postupne odhalíme aj ďalšie slabiny tejto koncepcie, predovšetkým pochybnosť, či vôbec ide o samostatnú koncepciu alebo len o verziu perdurantizmu. V tejto kapitole budeme posudzovať rôzne kombinácie teórií pretrvávanía s dvoma základnými prístupmi k času, pričom každú z logicky prípustných kombinácií zasadíme do širšieho ontologického konceptu. Ten nebude zohľadňovať len pretrvávanie a čas, ale aj základnú ontológiu jednotlivín a ich vlastností. Perdurantizmus a exdurantizmus sa však ocitnú v tých istých ontologických konceptoch (§ 2.7.) a v záverečnej kapitole bude tento záver podporený aj na metaontologickej úrovni zistením, že oba prístupy zachytávajú pretrvávanie jednotlivín pomocou tých istých výrokov, ktoré sa odlišujú len v niektorých sémantických aspektoch súvisiacich s označovaním a referenciou (§ 3.5.).

2.4. Prezentizmus a eternalizmus

Na chvíľu odbočíme k metaontológii, t. j. k jazyku skúmaných teórií pretrvávanía. Pri posudzovaní toho, či sú rozdiely v jednotlivých prístupoch len verbálne, sa často poukazuje na ich vzťah k dvom navzájom nezlučiteľným koncepciám času. Argumentuje sa v tom zmysle, že perdurantizmus s exdurantizmom sú bytostne zviazané s eternalistickým prístupom k času a endurantizmus s dynamickým prezentizmom, pričom rozdiely medzi eternalizmom a prezentizmom nie sú verbálne, ale vecné. Na základe tejto skutočnosti sa dôvodí, že tak ako sú rozdielne dve základné koncepcie času, tak budú rozdiely aj medzi teóriami pretrvávanía, ktoré ich predpokladajú (Haslanger, 2003, s. 323). Aby táto argumentácia bola relevantná, musíme si byť istí, že nerobíme chybu hneď v prvom kroku, t. j. že naozaj platí nevyhnutné prepojenie konkrétnych teórií pretrvávanía s konkrétnymi teóriami času. Musíme najprv zvážiť, či a v akej miere môžeme teórie pretrvávanía a koncepcie času navzájom kombinovať, no ešte predtým si stručne obe koncepcie času pripomeňme.

Prezentistické a eternalistické chápanie času najjednoduchšie uchopíme pomocou McTaggartovho rozlíšenia A-radu a B-radu (§ 1.2.). V A-rade sú časové

okamihy zoradené pomocou monadických atribútov „byť minulý“, „byť prítomný“ a „byť budúci“. Každý jeden okamih svoju pozíciu v A-rade neustále mení: približuje sa z budúcnosti, stáva sa prítomný a následne končí v minulosti. Ako sme uvádzali už v prvej kapitole, v tomto zmysle je povaha času a časových okamihov dynamická. A-rad má viacero ontologických záväzkov a pomocou nich môžeme charakterizovať aj prezentizmus, s ktorým sme sa stretli už v § 1.2. Ten vychádza z predpokladu, že jediným skutočným časovým okamihom v rámci A-radu je prítomný, keďže okamihy v minulosti už *boli* prítomné a okamihy v budúcnosti ešte len *budú* prítomné. Tento ontologický dôsledok má však širší dosah. Nielen to, že jeden z časových okamihov A-radu má ontologickú prioritu, ale ontologická priorita je aj na strane entít (udalostí, procesov alebo hmotných telies), ktoré sa v tomto okamihu vyskytujú. Existuje len auto R, auto V existovalo. Iný pohľad ponúka eternalizmus, ktorý môžeme charakterizovať pomocou McTaggartovho B-radu. V jeho rámci má každý okamih fixne určenú pozíciu pomocou relačných atribútov „nastať skôr ako“, „byť simultánny s“ a „nastať neskôr ako“. V B-rade však nejedná o ontologickú prioritu, všetky okamihy sú na tej istej úrovni a rovnako sú na tej istej ontologickej úrovni aj entity, ktoré sa v nich vyskytujú. Z tohto pohľadu medzi mojím autom V a R niet rozdielu, obe entity objektívne existujú. Ak sa však na objektívne existujúce auto V a objektívne existujúce auto R pozrieme z pohľadu teórií pretrvávania, nie je jasné, či autá V a R predstavujú jeden a ten istý celok alebo predstavujú len časti nejakého väčšieho celku, alebo či sú okamihovými entitami. Alebo inak, či na pozadí statického času perdurujú, endurujú, alebo exdurujú. V kontexte dynamického prezentizmu si môžeme klásť podobné otázky, ktoré sa však týkajú už vzťahu medzi existujúcim autom R a neexistujúcim autom V.

V nasledujúcich častiach sa zameriame na možnosti kombinovania dvoch základných prístupov k času s tromi základnými teóriami pretrvávania. Bude nás zaujímať, či konkrétna koncepcia času predpokladá konkrétnu teóriu pretrvávania a naopak, či konkrétna teória pretrvávania je mysliteľná len v rámci konkrétnej koncepcie času. Odpovede na tieto a podobné otázky budú rozhodujúce pre tretiu kapitolu, v ktorej sa budeme venovať metaontologickému problému, či je rozdiel medzi teóriami pretrvávania vecný alebo, ako hovoria niektorí kritici, len verbálny (§ 3.1). Preto musíme možnosti vzájomného prepojenia koncepcií času a pretrvávania dôkladne preskúmať.

2.5. Čas a pretrvávanie v čase

V kontexte dvoch základných koncepcií času a troch základných teórií pretrvávania máme k dispozícii šesť možností ich kombinovania:

Teória času	Teória pretrvávania
eternalizmus	endurantizmus
	perdurantizmus
	exdurantizmus
prezentizmus	endurantizmus
	perdurantizmus
	exdurantizmus

Ktoré z týchto možností sú prijateľné? Metafyzika používa viacero kritérií, ako odlíšiť prijateľné koncepcie od neprijateľných. Tieto kritériá sa odvolávajú napr. na jednoduchosť, intuitívnosť alebo súlad s inými koncepciami a teóriami (vrátane vedeckých). My sa však najprv pozrieme na úplne základné kritérium a tým je logická neprotirečivosť. Je medzi šiestimi možnosťami taká, pri ktorej spojenie konkrétnej koncepcie času s konkrétnou predstavou o pretrvávaní vedie k rozporu so základnými logickými princípmi? Po overení logickej možnosti si všimneme aj širší ontologický kontext. Niektoré kombinácie pretrvávania a času sú síce logicky zlučiteľné, no prinášajú špecifický pohľad na hmotné telesá, čo musíme náležite vysvetliť, ale aj zhodnotiť.

Pri spresnení tohto pohľadu využijeme dve základné chápania jednotlivín v analytickej metafyzike a to teóriu substrátov a teóriu zhlukov (Loux, 1998, s. 89 – 90; Schmidt, 2012, s. 261, 265). Podľa teórie zhlukov je jednotlivina zhlukom vlastností, podľa teórie substrátov obsahuje aj niečo, čo tieto vlastnosti exemplifikuje, no samo žiadne netriviálne vlastnosti nemá. To niečo sa v literatúre nazýva „holým substrátom“ alebo „holou jednotlivinou“. Ako však o chvíľu uvidíme, pri hľadaní prienikov medzi časom a pretrváváním bude do hry vstupovať nielen ontologická povaha jednotlivín, ale aj vlastností, ktoré môžu exemplifikovať. Pri uzavretí jednej ontologickej otázky otvoríme druhú a ak chceme vypracovať logicky konzistentnú a metafyzicky relevantnú pozíciu, nie je možné tému pretrvávania, času a identity oddeliť od chápania jednotlivín a ich prípadných vlastností. Výsledkom nášho skúmania budú ontologické koncepty, v ktorých sú tieto kategórie integrované. Povaha konceptu sa bude odvíjať od konkrétnej kombinácie pretrvávania a času, pričom pri každom koncepte budú uvedené jeho slabé a silné stránky. Výklad začneme kombináciami teórií pretrvávania

s eternalizmom, neskôr prejdeme k prezentizmu, pričom len jedna z nich žiaden ontologický koncept neprinesie, keďže je logicky sporná.

2.6. Eternalizmus v spojení s endurantizmom

Podľa tejto alternatívy moje auto pretrvalo od včerašieho večera do rána tak, že v každom okamihu tohto intervalu sa vyskytuje ako jeden a ten istý celok, pričom všetky jeho výskyty sú ontologicky na tej istej úrovni. Inými slovami, moje auto má naprieč statickým časom viacnásobný výskyt. Mohli by sme poukázať na konceptuálny problém týkajúci sa viacnásobnej existencie jednotliviny, keďže táto charakteristika sa tradične pripisuje univerzáliám – vlastnostiam, vzťahom a prirodzeným druhom. Naopak, jednotliviny by mali byť kategóriou, pre ktorú je príznačná jedinečnosť a neopakovateľnosť, no táto konceptuálna prekážka však nie je natoľko vážna, ako sa na prvý pohľad javí. Totiž rozdiel medzi jednotlivinami a univerzáliami v kontexte ich výskytu sa tradične týka výskytu v priestore. Univerzálie, na rozdiel od jednotlivín, môžu mať viacnásobný simultánny výskyt v priestore, no my teraz hovoríme o viacnásobnom temporálnom výskyte, viacnásobnom výskyte naprieč statickým časom. Myslíme si, že nejestvuje žiadna konceptuálna prekážka, ktorá by jednotlivine takýto výskyt odopierala. Jednotliviny sú aj v rámci eternalistického času jednotlivinami, no nadobúdajú takú charakteristiku, ktorá sa v tradičných klasifikáciách neobjavuje. Nechajme však konceptuálne problémy bokom a sústreďme sa na logické.

Auto R a auto V predstavujú dvojnásobný výskyt jednej a tej istej veci, pričom nie sú kvalitatívne identické. Toto konštatovanie už je problematické, pretože kvalitatívny rozdiel by mal vzťah numerickej identity medzi autom R a V vylúčiť. Nie je logicky možné, aby moje auto exemplifikovalo dve nezlučiteľné vlastnosti „byť čistý“ a „nebyť čistený“. Podobne môžeme uvažovať aj na úrovni častí celku, keď moje auto má (pri výskyte v podobe auta V) a aj zároveň nemá (pri výskyte v podobe auta R) štyri kolesá. Toto sú logicky sporné situácie, pretože je nemysliteľné, aby auto V, ktoré je čisté a má štyri kolesá, existovalo presne rovnako ako auto R, ktoré je znečistené a má len dve kolesá, a zároveň, aby auto V a auto R boli jednou a tou istou vecou.

Obhajcovia statického endurantizmu musia zabezpečiť, aby viacnásobne sa vyskytujúci celok neexemplifikoval navzájom vylučujúce sa vlastnosti, čo môžu docieľiť viacerými spôsobmi. V literatúre sa diskutujú dve základné alternatívy: temporálne indexovanie vlastností a adverbializmus (Benovsky, 2011, s. 163, 170 – 172; Haslanger, 2003, s. 341 – 342). Prvá alternatíva dominuje, začneme teda ňou. Aby sme sa vyhli logickým sporom súvisiacim s exemplifikáciou navzájom nezlučiteľných vlastností, stačí použiť predikatívny výraz obohatený o vhodný časový parameter. Úpravou

predikatívnych výrazov „byť čistý“ a „nebyť čistený“ získame časovo indexované predikáty typu „byť čistý večer“ a „byť čistý ráno“, pričom viacnásobne vyskytujúca entita ich môže obe exemplifikovať. Logické spory sú tým zažehnané, no nie ontologické dôsledky, ktoré z časovo relativizovaných vlastností vyplývajú. Tie sú závažné, na čo upozornil už D. Lewis (Lewis, 1986, s. 202 – 204) v kontexte takých vlastností, ktoré sú vnútornými vlastnosťami objektov, no zároveň ich objekty exemplifikujú len dočasne (temporary intrinsics) (Sider, 2001, s. 92 – 98). Relativizované vlastnosti nie sú v skutočnosti jednoargumentové, ale dvojarargumentové, relačné, keďže vyjadrujú vzťah nositeľa vlastnosti ku konkrétnemu časovému parametru. Moje auto je čisté vo vzťahu k jednému časovému intervalu, no zároveň znečistené k druhému. Ak musíme hmotným telesám v rámci kombinácie eternalizmu + endurantizmu pripisovať indexované, relačné vlastnosti (čo kvôli logickým sporom na úrovni exemplifikácie musíme), potom hmotné telesá nemôžu mať tzv. vnútorné vlastnosti (intrinsic properties), ale len relačné, vonkajšie (extrinsic properties). Pod vnútornou vlastnosťou máme na mysli takú vlastnosť, ktorú má jej nositeľ sám osebe, nezávisle od externých faktorov. Ako tvrdí D. Lewis, ak má niečo vnútornú vlastnosť, tak ju má aj dokonalý duplikát tejto veci, zatiaľ čo dokonalé duplikáty sa budú v zmenenom prostredí svojimi vonkajšími vlastnosťami odlišovať (Lewis, 1983, s. 197). Zmena prostredia sa vnútorných vlastností nedotýka, z čoho môžeme usúdiť, že takéto vlastnosti určujú charakter, povahu a identitu ich nositeľov. Lenže indexované vlastnosti tohto druhu nie sú, ich vlastníctvo je v našom kontexte závislé od časového parametra – ak sa ten zmení, mení sa aj exemplifikácia vlastnosti. Existuje jednoduchý spôsob, ako zistiť, ktoré vlastnosti skúmanej jednotliviny sú jej vnútorné a ktoré už vonkajšie. Opäť uvažujme o mojom aute a predstavme si, že všetko zmizne a na svete ostane len moje auto. Strata externých faktorov vrátane časových okamihov a intervalov vyvolá stratu všetkých relačných vlastností, no keďže všetky vlastnosti auta sú v rámci skúmanej stratégie relačné (závislé od času), potom by ich malo auto všetky stratíť. Tým príde o svoj charakter a identitu, čo je ontologicky privysoká daň za elimináciu logicky sporných exemplifikácií pomocou temporálne indexovaných vlastností.

S takouto kritikou temporálneho indexovania vlastností sa však nemusíme úplne stotožniť. V intenciách teórie zhlukov môžeme moje auto stotožniť so zhlukom vlastností a keďže momentálne pracujeme s vonkajšími vlastnosťami, tak bude zhlukom vonkajších, relačných vlastností. Vo filozofii jestvujú holistické, najmä štrukturalistické prístupy k identite jednotlivín, podľa ktorých je identita predmetu generovaná vzťahmi, do ktorých predmet vstupuje (Esfeld, 2009, s. 180), čo by mohlo zachovať identitu aj v prípade jednotlivín, ktorých ontológia spočíva v zhlukoch

relačných vlastností. Nebudeme zachádzať do detailov pomerne širokej diskusie o štrukturalistických kritériách identity, pravdou však je, že sa bežne neaplikujú na hmotné telesá makrosvetu, ale skôr na teoretické objekty súčasnej fyziky (Esfeld, 2009; Esfeld, 2004). Vo fyzike sa stretávame s delením vlastností na také, ktoré danej entite prináležia nezávisle od stavu fyzikálnej sústavy, v ktorej sa nachádza (state independent properties), a vlastností, ktoré od stavu sústavy závisia (state dependent properties) (Esfeld, 2004, s. 610 – 611). V prvom prípade hovoríme o vlastnostiach, ktoré patria do kategórie vnútorných vlastností, v druhom prípade ide o vonkajšie. Často diskutovaným príkladom sú napr. elektróny. Medzi ich vnútorné vlastnosti patria elektrický náboj, pokojová hmotnosť a spin, naopak vlastnosti ako hybnosť, energia alebo poloha sú závislé od stavu fyzikálnej sústavy, a teda predstavujú vonkajšie, relačné atribúty. Problém s identitou spočíva v tom, že na úrovni vnútorných vlastností sa jeden elektrón neodlišuje od druhého, a tak sa pri ich identifikácii musíme opierať len o relačné vlastnosti, čo zapadá do štrukturalistickej perspektívy. A podobne, štrukturalisticky, by mohol postupovať aj endurantizmus, aby jednotliviny v jeho rámci nestrácali svoju identitu a charakter a to aj napriek tomu, že im prináležia výlučne relačné atribúty založené na vzťahoch materiálnych telies k časovým okamihom a intervalom. Nech už dopadne štrukturalistický projekt akokoľvek, jeho použitie v prípade bežných hmotných telies je otázne. Štrukturalistické kritériá sú logicky prípustné, metafyzicky prijateľné, no na iný typ entít. Aj v tomto svetle sa indexovanie vlastností ukazuje ako ontologicky problematický návrh, čím vyjadrujeme súhlas s kritikou, ktorú na jeho adresu sformuloval D. Lewis.

Druhá alternatíva, ako sa vyhnúť problémom s exemplifikáciou vlastností v rámci kombinácie eternalizmus + endurantizmus, spočíva v spomínanom adverbializme. Ten časovým parametrom relativizuje *spôsob* exemplifikácie monadickej vlastnosti, no nie samotnú vlastnosť, čím ju neredukuje na vonkajšiu a z pohľadu príslušnej jednotliviny jej ponecháva vnútorný charakter. Namiesto predikátu „byť čistý večer“ máme predikát „byť čistý večerne“, pričom príslovka „večerne“ temporálne relativizuje spôsob, akým túto vlastnosť moje auto exemplifikuje. No ako upozorňuje J. Benovsky, tento prístup k exemplifikácii je nerealizovateľný, ak pod jednotlivinou rozumieme zhluk vlastností. V jeho prípade o exemplifikácii nemôžeme hovoriť, keďže exemplifikácia potrebuje subjekt, na ktorý sa vlastnosť viaže, a ten v zhluku vlastností chýba.¹⁹ Inak povedané, adverbialista musí

¹⁹ Subjektom exemplifikácie vlastnosti môže byť aj iná vlastnosť (vlastnosť nižšieho rádu), no možnosť, keď jedna vlastnosť je vlastnosťou inej vlastnosti, nemôžeme v našom kontexte považovať za ontologicky relevantnú. Navyše vedie k nekonečnému regresu, veď aj vlastnosť nižšieho rádu musí byť niečím exemplifikovaná, a keďže nemáme k dispozícii substrát, tak jeho rolu preberie vlastnosť ešte nižšieho rádu a tak ďalej donekonečna.

byť v kontexte ontológie jednotlivín automaticky zástancom teórie substrátov, keďže substrát exemplifikuje vlastnosti, a spôsob exemplifikácie je to, čo adverbialista temporálne modifikuje. Požiadavka substrátu, holej jednotliviny je v prípade endurantizmu bezpochyby vítaná. Atribút holosti vylučuje, aby jeho nositeľ disponoval časťami vrátane temporálnych, čo znamená, že holé jednotliviny môžu v kontexte eternalistického času len endurovať. Aj v prípade temporálneho indexovania vlastností sú holé jednotliviny prípustné, v takom prípade by hmotný objekt predstavoval holú jednotlivinu, ktorá exemplifikuje výlučne vonkajšie vlastnosti charakteristické pre hmotné telesá a v duchu teórie substrátov by substrát (holá jednotlivina) garantoval jeho identitu.²⁰ Takže kombinácia eternalizmus + endurantizmus generuje dva ontologické koncepty:

	Ontologický koncept 1	Ontologický koncept 2
Pretrvávanie	endurantizmus	endurantizmus
Čas	eternalizmus	eternalizmus
Jednotlivina	holý substrát	zhluk vlastností
Vlastnosti	časovo indexované vlastnosti, vlastnosti s modifikovanou exemplifikáciou (adverbializmus)	časovo indexované vlastnosti
Identita	zabezpečená substrátom	zabezpečená časovo indexovanými vlastnosťami – štruktúrne chápanie

2.7. Eternalizmus v spojení s perdurantizmom a exdurantizmom

Perdurantizmus a exdurantizmus nebudeme posudzovať osobitne, keďže obe alternatívy vysvetľujú pretrvávanie pomocou temporálnych častí. Aby sme nemuseli oba názvy zakaždým rozpisovať, v tejto podkapitole použijeme skratku „PEX“, ktorá označuje perdurantizmus spolu s exdurantizmom, a ak budeme musieť o oboch prístupoch hovoriť samostatne, použijeme ich celé názvy.

Spojenie PEX s eternalizmom predstavuje jeden z hlavných prúdov v teóriách pretrvávaní, ktorý je vážnym konkurentom spojenia prezentizmu a endurantizmu, ku ktorému sa dostaneme neskôr. PEX na rozdiel od endurantizmu verí, že okrem

²⁰ Vychádzame z chápania jednotlivín v rámci koncepcie holých substrátov, v ktorej nie je identita garantovaná vlastnosťami, ale substrátom (Schmidt, 2012, s. 261 – 262).

existencie priestorových častí hmotných telies objektivne jestvujú aj ich temporálne časti. Tak ako sa v jednom priestorovom bode vyskytuje len jedna z priestorových častí materiálneho telesa, tak sa v jednom temporálnom momente alebo intervale nevyskytuje materiálne teleso ako celok, ale len jedna z jeho temporálnych častí. Perdurantizmus a exdurantizmus sa však odlišujú v názore na vzťah týchto častí – v prvom prípade ide o vzťah častí k celku, v druhom o vzťah medzi temporálnymi náprotivkami. Obe vysvetlenia predpokladajú objektivnu existenciu viacerých okamihov, nielen prítomného (požiadavka vyplývajúca z plurality temporálnych častí), čo je vyjadrením eternalistickej pozície, v ktorej zástancovia PEX vidia prirodzeného spojenca.²¹ Hoci je spojenie eternalizmu s PEX bezproblémové, ontologické dôsledky tohto spojenia také nie sú. Už v predošlej podkapitole sme formulovali dôvod, prečo holé substráty nemôžu perdurovať. Nie je to mysliteľné, keďže z definície jednoduchého substrátu je existencia akýchkoľvek častí vylúčená, a preto perdurujúce hmotné telesá môžu byť len zhlukmi vlastností. Vlastnosti v rámci PEX nemusia byť nijako indexované, ako to bolo v prípade kombinácie eternalizmus + endurantizmus, keďže ich neexemplifikuje jedna a tá istá viacnásobne existujúca jednotlivina, ale len jej numericky odlišné časti. Večerná temporálna časť môjho auta exemplifikuje vlastnosť „byť čistý“ a raňajšia vlastnosť „nebyť čistený“, no tým žiadne logické protirečenie nevzniká, keďže subjektom predikcie je vždy rozdielna temporálna časť. V protiklade so statickým endurantizmom nie je problém ani s povahou a identitou hmotných telies, a to vďaka bezproblémovému použitiu vnútorných vlastností – vlastností bez akýchkoľvek temporálnych modifikácií:

	Ontologický koncept 3
Pretrvávanie	perdurantizmus/exdurantizmus
Čas	eternalizmus
Jednotlivina	zhluk vlastností
Vlastnosti	vnútorné aj vonkajšie
Identita	zabezpečená vnútornými vlastnosťami

²¹ PEX by však mohol akceptovať aj hybridnú koncepciu času, podľa ktorej objektivne jestvujú prítomné a minulé časové okamihy, budúce však nie. Túto koncepciu poznáme pod názvom „growing block theory“ (Rea, 2003, s. 247), no nebudeme sa ňou detailnejšie zaoberať, keďže aj ona patrí, rovnako ako perdurantizmus, do antiprezentistickej línie.

Ontologický koncept 3 však nie je bezproblémový. Už sme spomenuli problémy perdurantizmu s vysvetlením toho, čo spája temporálne časti do väčšieho štvordimenzionálneho celku (pozri § 2.1.). Exdurantizmus, na strane druhej, vzbudzuje podozrenie, či o skutočnom pretrvávajúci vôbec hovorí (pozri § 2.3.), a teraz pridáme ďalšiu námietku, ktorá sa týka zmeny. Je diskutabilné, či PEX dokáže kvalitatívnu zmenu hmotných telies naprieč časom vysvetliť alebo ju nahrádza ničím, čo skutočnú zmenu len pripomína. Zmena potrebuje identitu a rozdiel (Benovsky, 2011, s. 173). Hovoríme o nej v prípade, ak *jeden a ten istý* predmet (identita) má v jednom okamihu vlastnosť P, no v inom ju nemá (zmena). Napr. moje auto je večer čisté, no ráno už čisté nie je, a to nás oprávňuje konštatovať, že sa na ňom niečo zmenilo. Problém s PEX je v tom, že pri zmene hovorí len o rozdiel, no nie o identite (Benovsky 2011, s. 174), čo vyvoláva oprávnený pocit, že o skutočnej zmene sa v jeho prípade nedá hovoriť. Večerná temporálna časť môjho auta je čistá, ranná čistá nie je, no vlastnosti „byť čistý“ a „nebyť čistý“ sa nepripisujú jednej veci, ale dvom numericky odlišným entitám – dvom rozdielnym temporálnym častiam. Chýba nám jeden a ten istý subjekt, ktorý naprieč času prekonáva kvalitatívne zmeny, čo je problémom ako pre perdurantizmus, tak aj pre exdurantizmus.

Tieto skutočnosti však nič zásadné nemenia na tom, že kombinácia oboch teórií pretrvávania v spojení s eternalistickým chápaním času prináša osobitý ontologický koncept, ktorý je konzistentný a až na niektoré aspekty aj ontologicky prijateľný. Teraz naše skúmanie zameriame na kombináciu teórií pretrvávania v čase s prezentizmom, pre ktorý je príznačný dynamický charakter času.

2.8. Prezentizmus v spojení s endurantizmom

Tak ako sme spojenie perdurantizmu s eternalizmom označili za hlavnú líniu uvažovania v rámci statického času, podobne môžeme označiť endurantizmus za hlavnú líniu v prípade dynamického času. Pripomeňme si, že podľa prezentizmu objektívne jestvuje len jeden časový okamih (prítomný), ktorý však podlieha neustálej zmene. Okamih, ktorý je teraz prítomný, bol ešte pred chvíľou budúci a o chvíľu bude minulý, no to, čo je minulé alebo budúce, nejestvuje v rámci prezentizmu v takom význame ako prítomné. A to neplatí len o časových okamihoch, ale aj o všetkých entitách vrátane hmotných telies, ktoré sa v daných okamihoch vyskytujú. Keď ráno nasadám do auta, tak jestvuje len to, do ktorého v aktuálnom momente práve nasadám. Existencia auta v minulosti alebo v budúcnosti, či už v podobe temporálnych častí, alebo viacnásobne sa vyskytujúceho celku, nie je reálna. Reálna je len prítomnosť, viacnásobný temporálny výskyt jednotliviny nie je v rámci prezentizmu mysliteľný.

Redukciou časovej osi na jeden jediný okamih odpadajú aj problémy s exemplifikáciou, ktorú mal endurantizmus v statickom čase. V jednom okamihu nemôže daná jednotlivina exemplifikovať navzájom vylučujúce sa vlastnosti, no okrem jedného okamihu už iné nejstávajú. V rámci prezentizmu môže aj zástanca endurantizmu uvažovať o identite jednotlivín pomocou vnútorných vlastností, adverbializácia alebo indexovanie už nie sú potrebné. V eternalistickom rámci mohli endurovať len holé jednotliviny, no v prezentistickom môžu aj zhluky vlastností. Prezentizmus ponecháva ontológii endurantizmu pomerne široký priestor vo vzťahu k jednotlivinám, ich vlastnostiam a identite:

	Ontologický koncept 4	Ontologický koncept 5
Pretrvávajúce	endurantizmus	endurantizmus
Čas	prezentizmus	prezentizmus
Jednotlivina	holý substrát	zhluk vlastností
Vlastnosti	vnútorné aj vonkajšie	vnútorné aj vonkajšie
Identita	zabezpečená substrátom	zabezpečená vnútornými vlastnosťami

Takáto liberálna ontológia však stojí a padá na svojom hlavnom ontologickom pilieri, ktorým je prezentizmus. Už sme spomenuli, že ten nie je zlučiteľný s naším terajším poznaním času, keďže vieme, že prítomnosť nie je absolútna, ale len relatívna, závislá od polohy a pohybu pozorovateľa (§ 1.2.). Na časovej osi nemôžeme označiť jeden jediný okamih a o ňom povedať, že je objektívnou a absolútnou prítomnosťou. Z pohľadu iných vzťažných sústav môže byť daný okamih minulosťou alebo budúcnosťou a zrazu zistíme, že endurantistické ontologické záväzky začnú siahať k viacerým časovým okamihom (prítomnostiam v rôznych vzťažných sústavách), čím sa tento prístup stáva vnútorne rozporuplný, keďže pôvodne počítal s existenciou len jedného okamihu v podobe absolútnej prítomnosti. Ved' objektívna existencia viacerých časových okamihov patrí eternalizmu. Obhajca kombinácie prezentizmus + endurantizmus by však mohol namietat', že problém plurality viacerých prítomností je problémom fyziky, no nie bežnej skúsenosti, a preto stačí, ak použitie tejto kombinácie obmedzíme len na vysvetlenie pretrvávania v makrosвете, v ktorom si bez relativistických teórií poradíme. Ani táto odpoveď však nie je bezproblémová, ved' v makrosвете vnímame napr. účinky minulých udalostí, ale ako môže byť niečo fiktívne

kauzálné účinné. Ani jedna z doposiaľ posudzovaných kombinácií teórií času a pretrvávania nebola bezproblémová a výnimkou nie je ani dynamický endurantizmus. Dynamické chápanie času nie je o nič kontroverznejšie ako eternalistické, ktoré síce viac konvenuje vede, no menej každodennej skúsenosti. V tomto zmysle je zaujímavý exdurantizmus. Jeho prirodzeným spojencom je vedecky orientovaný eternalizmus, no zároveň dokáže rovnako dobre ako endurantizmus vysvetliť našu bežnú skúsenosť, v ktorej hrá prím len aktuálna temporálna časť, a nie minulé alebo budúce. Ako však neskôr uvidíme (§ 3.5.), v mnohých ohľadoch je exdurantizmus nerozlíšiteľný od perdurantizmu, a ako sme už niekoľkokrát uviedli, predstavuje skôr jeho verziu ako samostatnú koncepciu. Teraz však prichádzame ku kombináciám času a pretrvávania, ktoré už čelia vážnym problémom.

2.9. Prezentizmus v spojení s perdurantizmom a exdurantizmom

T. Sider tvrdí, že v prípade prezentizmus + perdurantizmus ide o kombináciu, ktorú nikto v dnešnej literatúre neobhaja (Sider, 2011, s. 68). Skúsme sa však zamyslieť, či aj napriek absencii podpory predsa len neexistuje aspoň logická možnosť tohto spojenia, prípadne či prezentizmus dokáže spolupracovať s druhou teóriou temporálnych častí – s exdurantizmom.

Majme hmotné teleso H , ktorá má tri temporálne časti $T\check{C}_1$, $T\check{C}_2$ a $T\check{C}_3$, pričom platí, že $T\check{C}_2$ sa vyskytuje v prítomnom časovom okamihu, $T\check{C}_1$ v minulom a $T\check{C}_3$ v budúcom. Zástanca kombinácie prezentizmus + perdurantizmus by tvrdil, že H je súhrnom temporálnych častí, z ktorých jedna je minulé, druhá prítomná a tretia budúca. Podľa exdurantizmu je H totožné s $T\check{C}_2$, pričom $T\check{C}_1$ a $T\check{C}_3$ predstavujú temporálne náprotivky H . Tieto pozície by boli obhájiteľné, ak by objektívne jestvovali všetky tri temporálne časti, čo je však možné len v eternalizme. V rámci kombinácie s prezentizmom musíme predpokladať, že H je súhrnom jednej existujúcej a dvoch neexistujúcich temporálnych častí, čo je neudržateľná predstava. Exdurantizmus je na tom o niečo lepšie, podľa neho je H totožné s jednou z temporálnych častí, no zvyšné predstavujú fiktívne temporálne náprotivky. Absencia temporálnych náprotivkov nevedie k logickým sporom (na rozdiel od absencie plurality temporálnych častí v prípade štvordimenzionálnych celkov), no bráni vysvetleniu pretrvávania. Pri exdurantizme sme mali podozrenie, či vysvetlenie pretrvávania pomocou temporálnych náprotivkov obstojí, no v tomto prípade je všetko jasné. Ak spojíme túto koncepciu s prezentizmom, nemôžeme hovoriť o pretrvávani, keďže nás ontologicky zaväzuje k existencii len jednej a zároveň okamihovej entity, ktorou je $T\check{C}_2$. Tieto skutočnosti nás oprávňujú tvrdiť, že kombinácia prezentizmus + perdurantizmus je

sporná, no sporné nie je spojenie prezentizmu + exdurantizmu, hoci v rámci tejto možnosti sa exdurantizmus stáva ontologickou koncepciou, ktorá pretrvávanie vylučuje. Takže ani z menej kontroverznej pozície prezentizmu + exdurantizmu žiadny ontologický koncept spojený s pretrvávaním nezískame.

Záver

V tejto kapitole sme zistili, že jednotlivé koncepcie pretrvávania hmotných telies v čase nie sú závislé od konkrétnej koncepcie času. Endurantizmus a exdurantizmus sú mysliteľné nielen v spojení s eternalistickým prístupom k času, ale aj s prezentistickým, hoci v prípade spojenia s prezentizmom prestáva exdurantizmus plniť svoju úlohu, ktorou je objasniť spôsob pretrvávania v čase, keďže prezentizmus vylučuje existenciu temporálnych náprotivkov vo viacerých časových okamihoch. Jedinú spornú kombináciu času a pretrvávania predstavuje perdurantizmus s prezentizmom. Tieto skutočnosti budú dôležité aj pre naše ďalšie skúmanie, ktoré sa týka metaontológie: Sú vzájomné rozdiely v teóriách pretrvávania vecné alebo len verbálne? Už bolo spomenuté, že kritici vecné rozdiely spochybňujú, no mnohí obhajcovia vecného charakteru diskusie sa opierajú o rozdiely v chápaní času, ktoré sa premietajú aj do vecných rozdielov v diskusiách o pretrvávaní. Predpoklad obhajoby je založený na nevyhnutnom spojení koncepcií pretrvávania s konkrétnymi koncepciami času, no my sme práve tento predpoklad do veľkej miery spochybnili. Takže ak chceme obhájiť vecný charakter diskusie o pretrvávaní, musíme hľadať iné dôvody, ako len odkazovať na vzájomnú nezlučiteľnosť eternalizmu a prezentizmu. Tieto dôvody nájdeme v nasledujúcej kapitole, v ktorej do hry vstúpia modalita.

Kapitola 3 Koľko je teórií pretrvávania v čase?

Úvod

Nedávno sa objavila séria článkov, ktoré spochybňujú vecný rozdiel medzi endurantizmom a perdurantizmom. Podľa autorov ako K. Millerová (2005a, 2005b) a E. Hirsch (2005, 2009) je rozdiel oboch prístupov len verbálny, čo znamená, že hovoria o tom istom, len v iných jazykoch. V tejto kapitole bude v centre záujmu otázka, či sú tvrdenia endurantizmu, perdurantizmu a exdurantizmu navzájom dobre preložiteľné. Táto téma však už nie je priamo metafyzická, je metametafyzická, keďže sa týka jazyka konkrétnych metafyzických teórií. Ak sú tvrdenia skúmaných prístupov k pretrvávaniu v čase navzájom dobre preložiteľné, potom je rozdiel medzi nimi naozaj len verbálny, spočívajúci v rôznych jazykových obrazoch tej istej skutočnosti. Metametafyzické diskusie však nebudú izolované od ontologických z predošlých kapitol. Vzhľadom na to, že kombinácie prezentizmu + perdurantizmu a prezentizmu + exdurantizmu sú problematické, nebudeme sa im venovať ani na metametafyzickej úrovni. V prvom prípade ide o logicky spornú kombináciu, v druhom prípade absentuje kategória pretrvávania, detaily boli vysvetlené v § 2.9. Je tu však ešte jedno obmedzenie rozsahu skúmania tvrdení teórií o pretrvávani materiálnych telies. Aby sme mohli klásť relevantné metametafyzické otázky, teórie zasadíme do jednotného rámca a tým bude eternalizmus. Ako sme videli v predošlej kapitole, eternalistické videnie času je zlučiteľné so všetkými teóriami pretrvávania: s perdurantizmom a exdurantizmom (v podobe ontologického konceptu 3, pozri § 2.7.), ale aj s endurantizmom (ontologické koncepty 1 a 2, pozri § 2.6.). Prezentizmus je vhodný len v prípade endurantizmu (ontologické koncepty 4 a 5, pozri § 2.8.), a preto sa tomuto chápaniu času v nasledujúcom výklade vyhneme. Chceme totiž docieliť, aby sa pri posudzovaní vecného charakteru diskusie o pretrvávani vychádzalo výlučne zo skúmaných koncepcií, aby sa do skúmania nemiešala iná diskusia, ktorá sa vedie o charakter času. Preto zasadíme koncepcie pretrvávania do rámca len jedného chápania času, keďže v druhom to nedokážeme.

3.1. Endurantizmus, perdurantizmus a verbálne rozdiely

Teraz prejdeme k argumentácii Millerovej a Hirscha, podľa ktorých je rozdiel vo vysvetlení pretrvávania jednotlivín medzi endurantizmom a perdurantizmom len verbálny. Exdurantizmu sa budeme venovať až v poslednej časti kapitoly. Ak sú všetky tvrdenia teórie T_1 preložiteľné do jazyka teórie T_2 a tvrdenia T_2 do teórie T_1 , potom by mal byť rozdiel medzi T_1 a T_2 len verbálny: vecne hovoria o tom istom, no v rozdielnych

jazykoch. Teraz však nebudeme uvažovať o endurantizme a perdurantizme ako o dvoch možných explikáciách tvrdení slovenského jazyka, ale zameriame sa priamo na možnosť ich vzájomnej preložiteľnosti. K. Millerová porovnáva preklad s funkciou, ktorá priraduje výrokom jedného jazyka výroky druhého. V prípade správneho prekladu musia byť splnené tri podmienky (Miller, 2005a, s. 53 – 54): (1) funkciu spárované výroky musia byť použiteľné za tých istých okolností, čo znamená, že (2) vždy nadobúdajú tie isté pravdivostné hodnoty, a to (3) vďaka tej istej skutočnosti, vďaka tomu istému pravditeľovi (truth-maker). Majme perdurantistickú vetu „Na mieste S je temporálna časť môjho auta“ (S_{per}) a endurantistickú vetu „Na mieste S je moje auto ako celok“ (S_{end}). Ak je rozdiel medzi oboma vetami verbálny, potom, podľa (1), musí platiť, že vždy, keď je na mieste S moje auto, zástanca perdurantizmu použije vetu S_{per} a zástanca endurantizmu vetu S_{end} . Toto kritérium splnené je. Vždy, keď sa na mieste S objaví moje auto, používateľ perdurantistického jazyka súhlasí s vetou S_{per} a používateľ jazyka endurantizmu s vetou S_{end} . Kritériá (2) a (3) sa však zdajú byť nespĺnené. Zástanca perdurantizmu označí S_{end} (vypovedané pri výskyte auta) za nepravdivé. Veď v jednom časovom okamihu sa nemôže vyskytovať auto ako celok, ale len a len jedna z jeho (temporálnych) častí. Endurantista nebude súhlasiť s S_{per} , veď v momente výskytu môjho auta na mieste S sa vyskytujú všetky jeho časti. Nejestvuje iný okamih a iné miesto, okrem miesta S a aktuálneho momentu, v ktorých by malo moje auto ešte nejaké iné časti. Zrejme platí aj to, že oba výroky nadobúdajú pravdivostnú hodnotu vďaka dvom odlišným pravditeľom. Jedným je temporálna časť, druhým trojdimenzionálny celok, a preto S_{per} nemôže byť dobrým prekladom S_{end} . Ale situácia je podľa Millerovej komplikovanejšia. Prikláňa sa k názoru, že nezhoda na pravdivostnom ohodnotení S_{per} a S_{end} a rozdiel v pravditeľoch sú len povrchné. Vecný obsah oboch výrokov je podľa nej rovnaký, je však vyjadrený v dvoch rozdielnych jazykoch. Konkrétne v jazykoch s rozdielnym chápaním pojmu časti:

Hoci je výraz „časť“ čiastočne definovaný axiómami mereológie, tieto axiómy nám nepovedia, či sú predmety zložené len a len z častí, ktoré sú prítomné, alebo či sú fúziami častí, z ktorých niektoré prítomné nie sú. Je to presne táto skutočnosť, na ktorej sa endurantisti a perdurantisti nezhodnú. (Miller, 2005b, s. 100)

V jednom prípade je pojem časti atemporálny, vzťahuje sa na minulé, prítomné a aj budúce časti objektu. V druhom je jeho chápanie temporálne, týka sa výlučne prítomných častí (Miller, 2005b, s. 95). Aj referencia výrazu „moje auto“ je v oboch prípadoch obsahovo rovnaká, len denotát je inak konceptualizovaný. V jednom prípade predstavuje súhrn temporálnych častí, v druhom trojdimenzionálny celok. V tomto svetle sa endurantizmus a perdurantizmus nesporia kvôli povahe reality, ale kvôli jej

adekvátnej konceptualizácii, čo z ich diskusie robí verbálny spor. Podobne uvažuje aj E. Hirsch.

Vráťme sa k podmienke (2) správneho prekladu: dva významovo ekvivalentné výroky nadobúdajú vždy tie isté pravdivostné hodnoty. Podľa Hirschovho návrhu (2005, s. 71 – 73) by sme sa pri preklade mali riadiť aj princípmi ústretovosti (principles of charity). Bolo by chybou domnievať sa, že zástancovia perdurantizmu vidia pri pohľade na moje auto niečo úplne odlišné ako zástancovia endurantizmu, resp. že neuvažujú racionálne a produkujú očividne absurdné tvrdenia. Hirsch sa hlási k D. Davidsonovi (Hirsch, 2005, s. 71), ktorého princíp ústretovosti hovorí, že používatelia iného jazyka sa väčšinou nemýlia. Ak sa pri hľadaní prekladového kľúča stále stretávame s absurdnými tvrdeniami, znamená to, že sme kľúč nenašli. Podľa Hirscha sa v podobnej situácii ocitajú perdurantisti, keď pri pohľade na auto hovoria o jeho časti. Ak sa však obrátíme na princíp ústretovosti, potom sa perdurantizmus dopúšťa omylov len zdanlivo, a to kvôli neštandardnému používaniu jazyka. Už vieme, že správny prekladový kľúč z perdurantizmu do endurantizmu musí obsahovať zmienku o špecifickom chápaní pojmu časti, no Hirschova formulácia tejto skutočnosti sa odlišuje od Millerovej. On identifikuje rozdiel medzi oboma teóriami s rozdielnym významom kvantifikátorov (Hirsch, 2005, s. 76). V jazyku endurantizmu majú kvantifikátory užšie použitie ako v konkurenčnej teórii, keďže v ich rozsahu sú iba prítomné časti jednotlivín. V jeho chápaní sa oba tábory sporia o rozsah kvantifikátorov, čo je však opäť verbálnym sporom, keďže sa týka významu konkrétneho typu výrazov. Veď ak by jedna strana prijala použitie kvantifikátorov tej druhej, ich spor zmizne, čo je nepochybným znakom jazykového sporu. Preň je príznačné, že na jeho riešenie stačí niečo preformulovať alebo inak vyjadriť. Ak toto všetko zástanca endurantizmu zväží, potom dokáže akceptovať, že v rámci jazyka perdurantizmu a jeho použitia kvantifikátorov je tvrdenie o časti auta rozumné a aj pravdivé, a preto sa nedopúšťa absurdných tvrdení (Hirsch, 2005, s. 77). Môže však zástanca endurantizmu až takto ústretovo interpretovať perdurantizmus? Ide v spore naozaj len o rozdielnu voľbu terminologických rámcov, za ktorými sa skrýva jedna a tá istá ontológia?

3.2. Tvrdenia perdurantizmu a endurantizmu

Ak zástanca endurantizmu prijme ústretovosť voči tvrdeniam perdurantizmu, potom si podľa Hirscha uvedomí, že obraz sveta podľa perdurantizmu nie je beznádejne chybný (Hirsch, 2005, s. 77). Otázka, do akej miery sú tvrdenia jednej teórie obsahovo nahraditeľné tvrdeniami druhej, nemá jednoduchú odpoveď. Mohli by sme sa odvolať napríklad na teóriu relativity a tvrdiť, že endurantizmus, opierajúci sa

o existenciu absolútnej prítomnosti, je ňou diskvalifikovaný (pozri § 1.2.) a perdurantizmus, naopak, podporený. Týmto smerom sa ale nevyberieme, zostaneme pri metametafyzike, t. j. pri skúmaní výrokov oboch teórií pretrvávania materiálnych telies v čase. Vráťme sa opäť k príkladu s mojím autom a uvažujme o troch momentoch jeho existencie. Na to potrebujeme individuový výraz referujúci na moje auto a výrazy zastupujúce tri časové okamihy.²² Perdurantistická interpretácia individuových výrazov bude pracovať s referenciou na temporálne časti, endurantistická na celok. Na základe rozhodnutia vysvetleného v úvode tejto kapitoly budú výrazy zastupujúce časové okamihy odkazovať výlučne na okamihy statického času.

Uvažujme o verbálnych reakciách používateľov jazykov endurantizmu a perdurantizmu na pretrvávajúce môjho auta v časovom intervale $t_1 - t_3$. Slovník kombinácie eternalizmu + perdurantizmus obsahuje mená troch temporálnych častí môjho auta ($auto_1$, $auto_2$ a $auto_3$), výrazy označujúce tri rozdielne časové okamihy (t_1 , t_2 a t_3) a binárne predikáty „skôr ako“ ($<$) a „vyskytovať sa v“ ($@$). Mená temporálnych častí sú nevyhnutnou súčasťou perdurantizmu a binárny vzťah „ $<$ “ nevyhnutnou súčasťou eternalistického času. V ňom sú totiž okamihy zoradené pomocou binárnych vzťahov „skôr ako“, „byť simultánny s“ a „neskôr ako“. My si teraz vystačíme len s predikátom „skôr ako“. Staticky, atemporálne, však musí byť použitý aj výraz „ $@$ “. Jeho extenzia sa nesmie meniť: ak sa nejaká temporálna časť auta ocitla v konkrétnom časovom okamihu, potom je v ňom večne, bez možnosti akejkoľvek dodatočnej zmeny. Teraz však nehovoríme o zmenách naprieč logickými svetmi, ktoré sú pochopiteľne možné aj v týchto prípadoch. Statické chápanie času nevyklučuje, že v iných možných svetoch sa daný okamih vyskytuje na inom mieste statickej časovej osi, resp. že podobným modálnym zmenám podlieha aj časový výskyt jednotlivín. P. Cmorej označil takéto svety za atemporálne možné svety, svety, v ktorých sa nič nedeje, čo našu situáciu presne vystihuje (Cmorej, 1996, s. 246 – 247).

Vráťme sa k môjmu autu a k jeho výskytu v troch časových okamihoch. Zjednodušíme si úvahu a predpokladajme, že v okamihu t_1 sa vyskytuje temporálna časť $auto_1$, $auto_2$ sa vyskytuje v čase t_2 a posledná temporálna časť $auto_3$ je v t_3 . Štvordimenzionálne auto pretrváva v časovom intervale $t_1 - t_3$ v podobe série troch po sebe nasledujúcich temporálnych častí:

(1) eternalizmus + perdurantizmus $auto_1@t_1 \wedge auto_2@t_2 \wedge auto_3@t_3 \wedge (t_1 < t_2 < t_3)$

²² Priama referencia na časové okamihy je možná len v rámci substanciálneho prístupu k času, nie relacionistického. Rozdiely medzi týmito dvoma pohľadmi na čas boli vysvetlené v § 1.1.

Tvrdenie (1) hovorí o troch temporálnych častiach auta a troch časových okamihoch, pričom prvá temporálna časť sa atemporálne vyskytuje v prvom časovom okamihu, druhá v druhom a tretia v treťom. Zároveň platí, že okamih t_2 nasleduje po t_1 a t_3 po t_2 . Veľmi podobná verbálna reakcia prichádza aj zo strany statického endurantizmu, ktorý však nahrádza mená temporálnych častí menom auta ako celku (auto):

(2) eternalizmus + endurantizmus $auto@t_1 \wedge auto@t_2 \wedge auto@t_3 \wedge (t_1 < t_2 < t_3)$

(2) hovorí o mojom aute, ktoré sa ako jedna a tá istá jednotlivina vyskytuje v troch po sebe nasledujúcich časových okamihoch. (1) a (2) sa odlišujú len v tom, že subjektmi atomárnych viet sú prvom prípade výrazy zastupujúce temporálne časti, v druhom prípade zastupujú jednotlivinu ako celok. Iná zjavná odlišnosť medzi (1) a (2) nejestvuje, a to je zrejme ten moment, ktorý núti kritikov považovať rozdiel medzi oboma teóriami pretrvávania za verbálny: to, čo jedni nazývajú temporálnou časťou, to druhí označujú za výskyt celku v konkrétnom okamihu (Hirsch, 2005, s. 77; 2009, s. 235), takže ich spor je len o adekvátnom používaní výrazov, nie o povahe mimojazykovej reality. Dokonca aj preklad (1) do eternalizmus + endurantizmus a (2) do eternalizmus + perdurantizmus by mal byť bezproblémový. Existuje totiž jednoznačné priradenie medzi atomárnymi výrokmi oboch verbálnych reakcií. Prekladová funkcia priradí výroku $auto_1@t_1$ (pri preklade z perdurantizmu do endurantizmu) výroku $auto@t_1$, výroku $auto_2@t_2$ výroku $auto@t_2$ a nakoniec $auto_3@t_3$ výroku $auto@t_3$. Toto všetko nás nabáda k presvedčeniu, že tvrdenia statického endurantizmu a perdurantizmu sú si štrukturálne podobné, no neskôr dokážeme, že takýto záver je pravdivý len čiastočne.

3.3. Možné svety a logické priestory

Doposiaľ sme ohraničovali oblasť, v ktorej sa budeme argumentačne pohybovať. Tou oblasťou sú tvrdenia eternalistického perdurantizmu a endurantizmu. V tejto časti dokážeme, že nami skúmané koncepcie nie sú ekvivalentné, a to vďaka existencii takých tvrdení perdurantizmu, ktoré nie sú preložiteľné do endurantistického jazyka. To je nevyhnutný krok k tomu, aby sme mohli považovať rozdiely v oboch teóriách za vecné. Čitateľa však musíme opäť upozorniť, že nasledovné argumenty je možné sformulovať, len ak zastávame substancialistické chápanie času (§ 1.1.). Ak by sme sa postavili na stranu Leibnizovho relacionizmu, argumenty založené na zmenách časových pozícií, resp. posunov by sme nemohli sformulovať, keďže oba javy nie je možné v relacionistickom jazyku vyjadriť, v jeho rámci by boli nepostrehnuteľné. Na ich identifikáciu potrebujeme existenciu ontologicky nereducovateľných časových okamihov, čo je možné len v rámci substancialného prístupu k času. Nebudeme však

pracovať so substancializmom v Newtonovom chápaní, keďže niektoré veličiny budeme považovať za relatívne, t. j. závislé od konkrétnej vzťažnej sústavy.

V prvom rade, perdurantizmus poskytuje viac možností pre *de re* modality ako endurantizmus, keďže jeho logický priestor má vďaka bohatšiemu univerzu zákonite väčší počet dimenzií. Opäť sa vráťme k môjmu autu. V prípade tvrdenia (2) nám stačí jedna dimenzia pre jednotlivinu a tri pre časové okamihy, no perdurantizmus potrebuje tri dimenzie pre jednotliviny (tri temporálne časti) a tri pre časové okamihy. Automaticky sa tým zvyšuje počet atemporálnych možných svetov. Pre zjednodušenie výkladu stotožnime možný svet so súhrnom výrokov, v ktorých vypovedáme o existencii a neexistencii atomárnych faktov. V prípade statického endurantizmu dokážeme uvažovať o existencii a neexistencii troch atomárnych faktov, ktoré opisujú výroky „ $\text{auto}@t_1$ “, „ $\text{auto}@t_2$ “ a „ $\text{auto}@t_3$ “. Napríklad ak moje auto existuje len v čase t_1 , potom ide o svet $\text{auto}@t_1 \wedge (\sim\text{auto}@t_2) \wedge (\sim\text{auto}@t_3)$. Celkovo existuje osem možností, ktoré siahajú od sveta, v ktorom moje auto existuje vo všetkých troch okamihoch, až po svet, v ktorom nejstuuje ani v jednom.²³ V prípade eternalizmus + perdurantizmus je takýchto možností oveľa viac. Každá z temporálnych častí auta sa môže vyskytovať v troch rozdielnych okamihoch: auto_1 v okamihoch t_1 , t_2 alebo t_3 a presne v tých istých okamihoch sa môžu vyskytovať aj zvyšné dve temporálne časti auta. Každý z temporálnych častí dokážeme pri existencii troch časových okamihov prisúdiť tri možnosti jej výskytu, takže spolu máme k dispozícii deväť atomárnych výrokov. To dáva až 512 kombinatorických možností ich pravdivosti a nepravdivosti (2⁹), t. j. 512 kombinatoricky možných svetov. Pochopiteľne, že viaceré z týchto svetov nie sú logicky možné. Príkladom sú svety, v ktorých by sa jedna a tá istá temporálna časť vyskytovala v dvoch alebo troch rozdielnych okamihoch. Ak by sme aj takéto svety vylúčili, ešte stále ponúka logický priestor eternalizmus + perdurantizmus neporovnateľne viac *de re* možností ako priestor eternalizmus + endurantizmus. Zároveň nejstuuje také ústretové čítanie prvej kombinácie, ktoré by väčšinu z týchto možností priblížilo používateľom jazyka kombinácie druhej, čo je v rozpore s Hirschovou argumentáciou. Uvedme si príklad.

Je prirodzené predpokladať, že lokalizácia priestorových častí jednotliviny nie je nevyhnutná. Napríklad časť priestoru, ktorý teraz zaberá vaša pravá ruka, nie je s vašou pravou rukou nevyhnutne spojená. Ruku môžete zdvihnúť a už zaberá inú časť priestoru. V jazyku možných svetov túto skutočnosť vyjadríme tak, že v aktuálnom svete vaša pravá ruka zaberá jednu časť priestoru, no jestuujú možné svety, v ktorých zaberá iné časti. No a pre zástancov perdurantizmu platí niečo podobné aj

²³ K dispozícii máme tri výroky, t. j. osem možností ich pravdivosti a nepravdivosti (2³), pričom každá z týchto možností predstavuje jeden z možných svetov.

o temporálnych častiach, vychádzajúc z analógie medzi priestorom a priestorovými časťami jednotlivín na jednej strane a časom a temporálnymi časťami na strane druhej (Sider, 2001, s. 91 – 92). Jedna a tá istá temporálna časť má v aktuálnom svete výskyt v jednom časovom okamihu, resp. intervale, no jestvujú iné možné svety, v ktorých sa vyskytuje v iných okamihoch alebo v iných intervaloch. Podobne ako v prípade priestorových častí, ani temporálne časti nemajú nevyhnutnú časovú lokalizáciu.

Predpokladajme, že vo svete W_1 je moje auto sumou dvoch temporálnych častí auto T a U, pričom platí $T < U$ (T časovo predchádza U). Lenže rovnako dobre je mysliteľný aj svet W_2 , v ktorom platí $U < T$:

$$W_{1per}: T@t_1 \wedge U@t_2 \wedge (t_1 < t_2)$$

$$W_{2per}: U@t_1 \wedge T@t_2 \wedge (t_1 < t_2)^{24}$$

Temporálne časti môjho auta si svoje časové lokalizácie v zvažovaných možných svetoch vymenili. Ako by túto možnosť interpretoval zástanca eternalizmu + endurantizmu?²⁵

Už sme uviedli, že podľa ústretového čítania endurantistov platí, že to, čo perdurantista nazýva temporálnou časťou, to je v endurantizme výskyt trojdimenzionálneho celku v príslušnom čase (Hirsch, 2005, s. 77; 2009, s. 235). Skúsme túto stratégiu použiť pri preklade perdurantistických tvrdení pravdivých v našich dvoch možných svetoch do jazyka endurantizmu. Výraz „T“ (zastupujúci prvú temporálnu časť auta vo W_{1per}) by podľa Hirschovho návrhu zástanca endurantizmu interpretoval ako výskyt trojdimenzionálneho auta v čase t_1 a výraz „U“ (zastupujúci druhú temporálnu časť môjho auta vo W_{2per}) ako výskyt toho istého materiálneho telesa v čase t_2 . To tvrdí prekladový manuál z jazyka perdurantizmu do jazyka endurantizmu. Veta „ $T@t_1$ “ potom hovorí, trochu neobratne, že výskyt auta v čase t_1 sa, vo svete W_{1per} , odohral v čase t_1 . Podobne by sme postupovali aj v prípade vety „ $U@t_2$ “ vo vzťahu k tomu istému možnému svetu. Ale ako by sme z endurantistickej pozície uvažovali o možnom svete W_{2per} , ak by sme takéto významy individuovým menám „T“ a „U“ pripísali? Interpretácia „ $T@t_2$ “ by nás priviedla k tvrdeniu, podľa ktorého sa vo svete W_{2per} odohral výskyt auta v čase t_1 v čase t_2 a interpretácia „ $U@t_1$ “ k tvrdeniu, že výskyt auta v t_2 sa odohral v čase t_1 . Tieto interpretácie sú protirečivé. Ak sa totiž do identity

²⁴ Na označenie možného sveta, v ktorom jednotliviny pretrvávajú perdurantisticky, použijeme v dolnom indexe písmena W „PER“, v prípade endurantistického pretrvávania „END“.

²⁵ Alternatívne by sme mohli uvažovať o možných svetoch, v ktorých sa odohrávajú tzv. Leibnizove posuny (§ 1.1.). Ak by sa napríklad v možnom svete, na rozdiel od aktuálneho, temporálne časti môjho auta posunuli pri zachovaní toho istého poradia o okamih skôr alebo neskôr. Napríklad ak by platilo $T@t_2 \wedge U@t_3 \wedge (t_2 < t_3)$. Tento scenár rozvinieme v nasledujúcej časti.

jednotliviny primieša aj okamih jej výskytu – čo sa deje pri pokuse o ústretové čítanie perdurantizmu z pozície konkurenčnej teórie –, potom je jednotlivina s časom ontologicky spätá. Preniká do jej identity. Táto forma temporálneho esencializmu implikuje nevyhnutný výskyt jednotliviny v jedinom a neopakovateľnom časovom okamihu. Výsledkom je skutočnosť, že W_{2per} by nemal predstavovať logickú alternatívu svetu W_{1per} , čo je zjavne neprijateľný záver. Je v rozpore s našimi bežnými intuíciami, podľa ktorých je časová lokalizácia niektorých udalostí náhodná. Takýto záver je však predčasný. Ako by sme o alternatívnych výskytoch auta uvažovali v jazyku endurantizmu? Teraz sa však nepýtame na preklad z perdurantizmu do endurantizmu, ale na to, ako by k týmto alternatívam pristúpil zástanca druhej koncepcie v jeho vlastnom jazyku.

Zástanca endurantizmu je trojdimenzionalista, v každom okamihu sa auto vyskytuje ako jeden a ten istý celok:

$$W_{1end}: \text{auto}@t_1 \wedge \text{auto}@t_2 \wedge (t_1 < t_2)$$

Možný svet W_{1end} je endurantistickým náprotivkom sveta W_{1per} . Moje auto v ňom pretrvalo v časovom intervale $t_1 - t_2$ tak, že sa v nich vyskytol ako jeden a ten istý celok. Pozrime sa aj na endurantistický náprotivok sveta W_{2per} . Na to potrebujeme, podobne ako v prípade W_{1end} , nahradiť výrazy referujúce na temporálne časti výrazom, ktorý zastupuje trojdimenzionálne auto. Po substitúcii však získame nasledovné:

$$W_{2end}: \text{auto}@t_1 \wedge \text{auto}@t_2 \wedge (t_1 < t_2)$$

Vidíme, že medzi svetmi W_{1end} a W_{2end} niet rozdielu, sú jedným a tým istým možným svetom. Vysvetlenie je jednoduché: univerzum a logický priestor perdurantizmu sú oveľa bohatšie ako logický priestor a univerzum jazyka endurantizmu. Ak sa existencia dvoch rozdielnych entít (dvoch temporálnych častí) zredukuje na jednu (na viacnásobný výskyt jedného a toho istého trojdimenzionálneho predmetu), automaticky sa tým zužuje aj priestor logických možností. Skutočnosti súvisiace so zámenou časovej lokalizácie medzi dvoma temporálnymi časťami sú v jazyku endurantizmu nevyjadriteľné. O tom sme už hovorili a jedným z dôsledkov tejto skutočnosti je aj existencia takých možných svetov v rámci perdurantizmu, ktorých zápisy sa pri preklade do jazyka druhej koncepcie stávajú nerozlíšiteľnými, t. j. v logickom priestore endurantizmu označujú jeden a ten istý možný svet. To, čo je rozdielne v jednej koncepcii pretrvávajú, je v druhej totožné, a to jasne preukazuje, že sa nestretávame s dvoma ekvivalentnými koncepciami.

3.4. Neurčitost referencie

V tejto podkapitole sa pozrieme na dôsledky predchádzajúcich záverov v širšom kontexte analytickej filozofie a filozofie jazyka. W. V. Quine totiž poukázal na perdurantizmus a endurantizmus v kontexte známeho princípu neurčitosti referencie²⁶, no ak by mali pravdu Millerová s Hirschom, ak by bol rozdiel medzi oboma prístupmi len verbálny, potom by boli tvrdenia oboch teórií vzájomne dobre preložiteľné, čo by akúkoľvek neurčitost v referencii vylúčilo. My sa postavíme na Quinovu stranu a ďalšími argumentmi podporíme názor, že vzťah medzi uvedenými teóriami nie je verbálny a že môžu byť naozaj zdrojom toho, čo nazval „neurčitostou referencie“.

Quinov princíp neurčitosti referencie hovorí o výrokoch, ktoré sú v cieľovom jazyku preložiteľné viacerými spôsobmi, pričom alternatívne preklady sa odlišujú v referencii zložiek viet, nie však vo význame viet ako celkov (Quine, 1970, s. 180). Neurčitost referencie (inscrutability of reference) nemôže byť zamieňaná s ďalšou známou kategóriou Quinovej filozofie, ktorou je neurčitost prekladu (indeterminacy of translation). Neurčitost prekladu sa týka nedourčenosti viet, resp. celých súborov viet (napr. vedeckých teórií) empirickými faktami, no neurčitost referencie, ako sme práve uviedli, siaha len po úroveň zložiek výrokov (Quine, 1970, s. 182 – 183; Kirk, 2006, s. 168 – 169).²⁷ Použijme už klasický príklad s králikom, ktorý je súčasťou Quinovho myšlienkového experimentu o radikálnom preklade. Vždy, keď sa objaví neverbálny stimul zapríčinený výskytom králika, lingvista spozoruje, že domorodec verbálne reaguje vyslovením „gavagai“. Na tomto základe navrhne preklad, podľa ktorého je „gavagai“ jednoslovnou vetou, ktorej korešponduje veta „Tam je králik.“. „Gavagai“ je zároveň aj referujúci výraz, ktorého denotátom môžu byť odlišné entity, no aj napriek tomu bude výsledný stimulačný význam vety rovnaký. Predtým ako budeme vo výklade pokračovať, stručne sa dotkneme pojmu stimulačného významu (stimulus meaning).²⁸ Pri skúmaní jazyka Quine odmieta pracovať s nepozorovateľnými psychologickými a mentálnymi procesmi, ktoré nahrádza, ako zástanca behaviorizmu, pozorovateľným správaním, a to najmä verbálnymi a neverbálnymi reakciami používateľov jazyka na mimojazykové podnety, stimuly. Afirmatívnym stimulačným významom vety p je množina stimulov, ktoré vyvolajú súhlas používateľa s vetou p, negatívny stimulačný

²⁶ Quine sa prihlásil k perdurantizmu v (Quine, 1950).

²⁷ Preklad „inscrutability of reference“ nie je bezproblémový, čo potvrdzujú aj rozmanité návrhy v slovenskej a českej odbornej literatúre. Prikláňame sa k prekladu pomocou slovného spojenia „neurčitost referencie“, keďže Quine neskôr navrhuje nahradit problematické „inscrutability of reference“ neproblematickým „indeterminacy of reference“ (Quine, 1994, s. 58).

²⁸ Ani preklad „stimulus meaning“ pomocou „stimulačný význam“ nie je ideálny. Slovné spojenie „stimulačný význam“ môže totiž v slovenčine vyvolať nechcené konotácie. Tento preklad sa však v našom prostredí už stihol udomácnit, a preto sa ho budeme v texte pridržat.

význam je totožný so stimulmi, ktoré vyvolajú nesúhlas (Quine, 1960, s. 29). Napríklad afirmatívnym stimulačným významom jednoslovej vety „gavagai“ je výskyt králika, keďže táto udalosť vyvolá domorodcov súhlas s „gavagai“. Ak by bol význam vety iný, tak by prejavili nesúhlas.

Vráťme sa však ku „gavagai“ ako ku zložke výroku, ktorá na niečo referuje. Môže referovať na celok, ktorý predstavuje trojdimenzionálny králik, ale rovnako dobre aj na časť, v podobe jednej z temporálnych častí štvordimenzionálneho králika. Stimulácia vyvolaná výskytom oboch entít je totožná, a to je príčinou neurčitosti referencie pri preklade „gavagai“ do cieľového jazyka (Quine, 1994, s. 58 – 60; Kirk, 2006, s. 164). Nejestvuje totiž žiadny jazykový alebo mimojazykový faktor, ktorý by lingvistovi napomohol rozhodnúť, či domorodcovo „gavagai“ zastupuje trojdimenzionálny celok alebo časť štvordimenzionálneho. Podľa autorov ako K. Millerová a E. Hirsch je rozdiel oboch ontológií len verbálny, no v tom prípade by boli tvrdenia o pretrvávajúcej jednotlivín preložiteľné jednoznačne a akákoľvek *vecná* forma neurčitosti by bola vylúčená. No nielen to. Veď ak by platilo, že prípadné rozdiely vo výrokoch s tým istým stimulačným významom sú len verbálne, potom by bola verbálnej povahy aj Quinova téza o neurčitosti referencie.

Vráťme sa k scenáru, ktorý bol načrtnutý v poznámke 25. Majme opäť aktuálny svet W_{1per} , no teraz neuvažujme o možnosti zámeny časovej lokalizácie medzi temporálnymi časťami, ale predstavme si taký možný svet, v ktorom sa odohralo presne to isté, čo vo W_{1per} , no s určitým časovým oneskorením. Opäť uvažujme o mojom aute, ktoré pozostáva z dvoch temporálnych častí T a U:

$$W_{3per}: T@t_2 \wedge U@t_3 \wedge (t_2 < t_3)$$

V tomto svete, na rozdiel od W_{1per} , moje auto v okamihu t_1 ešte nejstovuje, nemá v ňom žiadnu temporálnu časť, vzniká v t_2 a jeho existencia sa tak posúva až do okamihu t_3 . Vďaka temporálnemu esencializmu by zástanca endurantizmu nedokázal tento časový posun vyjadrený v jazyku perdurantizmu pomocou temporálnych častí preložiť. Podobne ako v prípade zámeny temporálnej lokalizácie, tak aj posun temporálnych častí je nepreložiteľný. Napríklad meno temporálnej časti „U“ by definoval vzhľadom na W_{1per} ako výskyt trojdimenzionálneho auta v čase t_2 , čo by blokovalo možnosť z W_{3per} , podľa ktorej sa tento výskyt odohral v inom čase, čase t_3 . No na rozdiel od zámeny časovej lokalizácie, endurantista dokáže o časovom posune vo W_{3per} uvažovať. Pochopiteľne, nie na základe prekladu z jeho jazyka do jazyka perdurantizmu, ale pomocou jeho vlastného jazyka. Majme opäť svet W_{1end} :

$$W_{1end}: \text{auto}@t_1 \wedge \text{auto}@t_2 \wedge (t_1 < t_2)$$

Teraz majme endurantistický svet, v ktorom sa výskyt môjho auta oneskoril o jeden časový okamih:

$$W_{3end}: \text{auto}@t_2 \wedge \text{auto}@t_3 \wedge (t_2 < t_3)$$

Rozdiel v časovom posune je zrejmý, endurantizmus nemá najmenší problém s jeho zachytením. Trojdimenzionálne auto v prvom možnom svete existuje v časovom intervale t_1 - t_2 , v druhom v intervale t_2 - t_3 .

Tvrdenia opisujúce existenciu môjho auta vo svetoch W_{3per} a W_{3end} spĺňajú Quinove kritérium neurčitosti referencie: obe rovnako dobre opisujú temporálny posun v existencii auta, no pomocou rozdielnej a navzájom nepreložiteľnej referencie ich zložiek. Stimuly zapríčinené oneskoreným výskytom dvoch temporálnych častí môjho auta a stimuly zapríčinené oneskoreným dvojnásobným výskytom trojdimenzionálneho auta sú totožné. Lenže používateľ endurantistického jazyka nedokáže úplne pochopiť, ako môže byť tento posun vyjadrený referenciou na temporálne časti auta. Ako sme v § 3.3. dokázali, kategória temporálnej časti prekračuje hranice jazyka endurantizmu a žiadne ústretové čítanie perdurantizmu zo strany konkurenčnej teórie nedokáže túto hranicu prekenuť. Vyjadrené Quinovou terminológiou, výroky opisujúce možné svety W_{3per} a W_{3end} majú tie isté afirmatívne stimulačné významy, no navzájom nie sú dobre preložiteľné vďaka rozdielom v referencii ich zložiek.

V prípade časových posunov sa endurantizmus a perdurantizmus správajú ako dve koncepcie, ktoré sú modálnymi faktami nedourčené: sú rozdielne, no časové posuny dokážu vysvetliť rovnako dobre. Ak by sme v tejto analógii pokračovali vo svetle vedeckého realizmu, potom by sme mohli dodať, že perdurantizmus a endurantizmus postulujú, z dôvodu vysvetlenia časových posunov, dva rozdielne teoretické objekty.²⁹ V jednom prípade sa časové posuny vysvetľujú temporálnymi časťami, v druhom trojdimenzionálnymi celkami, pričom tvrdenia o častiach a celkoch zlučiteľné nie sú. Ak by sme si opäť pomohli filozofiou vedy, rozhodnutie v prospech jednej zo súperiach koncepcií by záviselo od takých faktorov, akými sú jednoduchosť alebo zlučiteľnosť s inými filozofickými koncepciami. Netreba však zabúdať, že nedourčenosť medzi perdurantizmom a endurantizmom má čiastkový charakter, týka sa len časových

²⁹ Bližšie informácie o nedourčenosti a vedeckom realizme nájde čitateľ v prvej kapitole (Schmidt – Taliga, 2013).

posunov, veď expresívna sila perdurantizmu je vďaka bohatšiemu logickému priestoru väčšia, o čom sme sa presvedčili v § 3.3.

3.5. Perdurantizmus a exdurantizmus

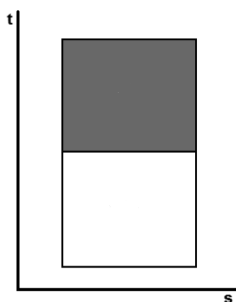
Slovník jazyka exdurantizmu neprináša v porovnaní so slovníkom perdurantizmu v zásade nič nové, keďže v základe oboch postojov k pretrvávaniu sú temporálne časti. Aj exdurantisti dokážu uvažovať o zmenách v lokalizácii temporálnych častí, resp. o ich posunoch naprieč možnými svetmi, keďže ich jazyk disponuje tým istým logickým priestorom ako jazyk perdurantizmu. Hlavný rozdiel oboch prístupov je v tom, ako pretrvávajú pomocou totožného jazyka vysvetlia. V jednom prípade pomocou vzťahu celku k časti, v druhom pomocou temporálnych náprotivkov (§ 2.2. a § 2.3.), no na jazykovej úrovni sú ich rozdiely minimálne, čo by mohlo potvrdzovať, že ide o totožné teórie, ktoré vybrané skutočnosti len odlišne verbalizujú.³⁰ Jediný jazykový rozdiel medzi perdurantizmom a exdurantizmom, ktorý sa v literatúre objavuje, sa týka referencie individuových výrazov. V § 2.3. bolo konštatované, že individuové mená v rámci exdurantizmu označujú (referujú na) temporálne časti, v prípade perdurantizmu na štvordimenzionálne celky, pričom exdurantistická referencia a označovanie majú oveľa bližšie k používaniu individuových výrazov, ako ho poznáme z bežného, prirodzeného jazyka. V ňom nereferujeme na štvordimenzionálne celky, ale na ich segmenty. Tento rozdiel je nepochybne sémantický, keďže sa týka referencie a označovania (Benovsky, 2011, s. 175), čo opäť potvrdzuje, že v prípade perdurantizmu a exdurantizmu pracujeme s jednou ontologickou koncepciou, ktorá je len rozdielne interpretovaná. Inak povedané, rozdiel medzi oboma koncepciami je verbálny.

Pre úplnosť uvedme ešte jeden rozdiel medzi perdurantizmom a exdurantizmom, na ktorý upozornil J. Parsons a ktorý súvisí s poznaním (Parsons, 2015). Nielen to, že exdurantizmus lepšie pasuje k bežnému spôsobu označovania a referencie, ale lepšie vystihuje aj základné rysy našej fenomenálnej skúsenosti. Na ňu má zásadný vplyv prítomná temporálna časť, oveľa menší majú minulé a zrejme žiaden budúce temporálne časti. Výraz „ja“ označuje v prvom rade pocity, vnemy a skúsenosti, ktoré má moja aktuálna temporálna časť, a až sekundárne môžeme uvažovať o vplyve mojich minulých častí. No o tomto rozdielnom postavení temporálnych častí môže

³⁰ Odlišný postoj zaujíma J. Benovský (2011, s. 175), podľa ktorého sa ontologické rozdiely medzi dvoma koncepciami nemusia týkať len ich ontologických záväzkov (ktoré sú v prípade skúmaných teórií totožné), ale aj toho, ako sa veci, podľa zvažovaných koncepcií, majú. To sa priamo dotýka aj uchovávaní identity naprieč časou, veď exdurantizmus a perdurantizmus na túto konkrétnu otázku dávajú rozdielne odpovede, čo by malo, vo svetle Benovského kritérií, poukazovať na ich vecný rozdiel.

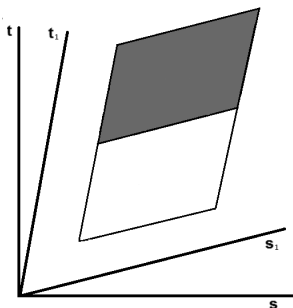
uvažovať len exdurantista (Parsons, 2015, s. 239), keďže perdurantizmus hierarchiu medzi temporálnymi časťami odmieta, ich vplyv považuje za rovnocenný.

Zásadnejšie ontologické rozdiely sa v oboch prístupoch k pretrvávaniu objavia, keď ich zasadíme do relativistického kontextu. Naša kniha sa cielene orientuje na pretrvávajúce telies v medziach klasickej fyziky, no teraz urobíme avizovanú výnimku a na pretrvávajúce hmotných telies v rámci perdurantizmu a exdurantizmu sa pozrieme aj z relativistickej perspektívy. Pod relativistickou perspektívou myslíme najmä závislosť niektorých veličín od vzťažných sústav (§ 1.3.). Pokúsime sa preukázať, že temporálne časti, na rozdiel od štvordimenzionálnych celkov, nadobúdajú viacero základných atribútov, ktoré sú relatívne vďaka tomu, že závisia od konkrétneho pozorovateľa, od konkrétnej vzťažnej sústavy. Príkladom je priestorová lokalizácia a tvar (Schmidt, 2016, s. 603). Majme teleso O, ktoré pozostáva z dvoch temporálnych častí – bielej a sivej:

Obrázok 5

Teleso O je rozpriestranené ako v čase (os t), tak aj v priestore (os s). Najprv je biele a zrazu zmení farbu na sivú, pričom časť O pred zmenou je bielou temporálnou časťou O a po zmene sivou. Musíme však zdôrazniť, že O je na Obrázku 5 zobrazené z perspektívy vzťažnej sústavy (s, t), no majme inú vzťažnú sústavu, voči ktorej je O v relatívnom pohybe:

Obrázok 6

V tomto prípade už nejdú vertikálne hranice O paralelne s osou t , ale s t_1 , a rovnako horizontálne nejdú paralelne s osou s , ale s s_1 . Lenže k posunom prišlo aj v prípade bielej a sivej temporálnej časti O . Tie v sústave (s_1, t_1) čiastočne zmenili tvar a vďaka tomu zaberajú aj odlišné časti priestoru, pričom sa zhodneme na tom, že temporálne časti s rozdielnym tvarom a s rozdielnou lokalizáciou nemôžu byť jednou a tou istou temporálnou časťou. Vidíme, že kritériá identity temporálnych častí nie sú absolútne, ale relatívne, čo však o štvordimenzionálnych celkoch neplatí. Ich časovo-priestorová lokalizácia a tvar sú naprieč vzťažnými sústavami invariantné (Balashov, 2000, s. 333), relativistické je len vnútorné usporiadanie ich častí. Poučenie pre perdurantizmus spočíva v tom, že identita celku nie je generovaná jeho časťami, že celok je viac ako len súhrn častí, veď identita temporálnej časti závisí nielen od toho, ktorému celku patrí, ale aj od vzťažnej sústavy, z ktorej na ňu nahliadame (Schmidt, 2015, s. 607). Perdurantizmus je preto v prvom rade teóriou štvordimenzionálnych celkov a až sekundárne teóriou temporálnych častí, čo však býva často prehliadané. Perdurantisti musia vo vzťahu celku k časťam zaujať oveľa holistickejší prístup, ako sa bežne predpokladá. Vo svetle týchto skutočností by sme mali prehodnotiť aj viaceré tvrdenia v druhej kapitole. Hovorili sme o rôznych spôsoboch, ktorými perdurantisti vysvetľujú to, čo spája jednotlivé temporálne časti do jedného celku. Pripomeňme si kauzálne pôsobenie a časopriestorovú kontinuitu (§ 2.2.). V spojitosti so závislosťou temporálnych častí na vzťažných sústavách sa musíme pýtať, či uvažovať o časopriestorovej kontinuite, resp. vzájomnom pôsobení temporálnych častí tvoriacich jeden celok v rámci jednej vzťažnej sústavy, alebo viacerých. Zrejme by sme mali odpovedať, že len v rámci jednej, no segmenty jedného invariantného celku môžeme „rezať“ rôznymi spôsobmi, a to v závislosti od viacerých pozorovateľov s ich vlastnými vzťažnými sústavami. Ktorú vzťažnú sústavu si teda vyberieme? Len v jednej z nich získa celok tie pravé časti alebo vo všetkých? Odpovede na tieto otázky

prekračujú rámec našej knihy, nebudeme sa nimi zaoberať, hoci pre perdurantizmus predstavujú otázky, ktoré nemôže ignorovať, keďže sa týkajú kľúčového vzťahu tejto teórie, ktorým je vzťah častí k celku.

Exdurantizmu sa problém so závislosťou temporálnych častí na vzťažných sústavách na prvý pohľad nedotýka. Jednoducho máme temporálnu časť, určenie vzťažnej sústavy, od ktorej závisí jej presná lokalizácia alebo tvar, nemusí mať až takú ontologickú dôležitosť. No exdurantista sa dostane do tých istých problémov ako perdurantista, len čo začne vysvetľovať pretrvávanie v čase. Aj exdurantista bude čeliť podobným problémom, keďže nebude jasné, či hľadať náprotivky temporálnych častí v rámci jednej vzťažnej sústavy alebo viacerých, resp. ktorá vzťažná sústava určuje tie pravé temporálne náprotivky, pomocou ktorých pretrvávanie daného telesa exdurantista vysvetlí. Pre úplnosť však dodajme, že odpovede na tieto otázky nie sú pre exdurantizmus až také naliehavé ako pre perdurantizmus, lebo exdurantisti neprikladajú pretrvávaniu takú ontologickú váhu ako perdurantisti (§ 2.3.).

Úvahy o vzájomnej preložiteľnosti výrokov a neurčitosti referencie sme ukotvili v kontexte možných svetov, veď ak uvažujeme o preklade a referencii, tak prečo vynechať možné svety a modálne tvrdenia. Sme presvedčení, že ak by sme od tohto kontextu upustili, endurantizmus a perdurantizmus by sa naozaj javili len ako alternatívne interpretácie jednej a tej istej ontologickej pozície. To sme v závere § 3.1. explicitne pripustili. Ak však začneme uvažovať nielen o tom, ako jednotliviny v aktuálnom svete fakticky pretrvali, ale aj o tom, ako mohli, potom zistíme, že skúmané koncepcie nedávajú rovnaké odpovede. Existujú také spôsoby výskytu jednotlivín v rámci perdurantizmu, ktoré endurantizmus, pre svoje chudobnejšie univerzum a logický priestor, nedokáže zachytiť. Na strane druhej máme možnosti, ktoré sú rovnako dobre vyjadriteľné v jazykoch oboch teórií, no nie sú navzájom dobre preložiteľné. To bol prípad časových posunov. V duchu Quinových príkladov, ak by napr. domorodec uvažoval o možnom neskoršom narodení králika pomocou vety *p*, potom používatelia slovenského jazyka v princípe nevedia, či sa v *p* hovorí o neskoršom výskyte prvej temporálnej časti králika alebo o neskoršom prvom výskyte trojdimenzionálneho králika, pretože veta *p* bude zlučiteľná s oboma možnosťami prekladu. Inými slovami, alternatívne preklady vety *p* do slovenského jazyka vykazujú presne tie isté znaky, ktoré Quine prisúdil neurčitosti referencie.

Záver

Na metametafyzickej úrovni sa potvrdili len nepodstatné sémantické rozdiely medzi tvrdeniami perdurantizmu a exdurantizmu, čo posilňuje predpoklad, že

exdurantizmus je len verziou perdurantizmu. Sémantické rozdiely však nemožno úplne podceňovať, keďže exdurantizmu umožňujú to, čo perdurantizmus nezvláda. Hovoríme o schopnosti priblížiť sa k bežnému spôsobu označovania a referencie, resp. adekvátne vysvetliť základné rysy našej fenomenálnej skúsenosti. V tomto kontexte exdurantizmus konkuruje endurantizmu, no na rozdiel od endurantizmu nejdú tieto výhody na úkor chápania času, keďže exdurantizmus pracuje oveľa lepšie v rámci vedou akceptovaného eternalizmu. Aj napriek menšiemu záujmu predstavuje exdurantizmus zaujímavú koncepciu, ktorá v mnohých ohľadoch lepšie konkuruje endurantizmu ako dominantný perdurantizmus.

Vecný register

A

absolútny čas, 9
A-rad, 10, 11, 27

B

B-rad, 10, 11

Č

čas, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 18, 19, 26, 41
časopriestor, 9, 19, 20

D

dynamické chápanie času, 10, 11

E

endurantizmus, 4, 21, 22, 26, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 39, 40, 42, 43, 46, 48, 52
eternalizmus, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 36, 38, 41, 42, 43
exdurantizmus, 4, 5, 21, 25, 26, 28, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 49, 52, 53

I

identita, 22, 30, 32, 34, 51, 58

M

McTaggartov argument, 10, 11
možné svety, 41, 43, 48, 52

N

neurčitost referencie, 46

P

perdurantizmus, 4, 21, 23, 25, 26, 28, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 48, 49, 50,
51, 52, 53, 58
pohyb, 8, 12, 13, 14, 15, 17, 19
pretrvávajúce v čase, 1, 2, 4, 5, 6, 27, 52, 58, 60
prezentizmus, 11, 27, 28, 35, 36, 37, 38
priestorové časti, 4, 18, 22

R

relacionizmus, 6, 7, 8
relativita, 12, 13, 16, 17, 20
relativita simultánnosti, 12

S

statické chápanie času, 5, 10, 18
substancializmus, 7, 19
substanciálne chápanie času, 7
svetočiara, 14

Š

štvordimenzionálny svet, 18, 19

T

temporálne časti, 4, 18, 19, 23, 25, 33, 34, 36, 41, 42, 43, 44, 45, 48, 49, 50, 51
temporálny vzťah, 7

V

verbálne rozdiely, 38

Literatúra

- ARIEW, R. (ed.) (2000): *G. W. Leibniz and Samuel Clarke: Correspondence*. Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- BALASHOV, Y. (2000): Persistence and Space-Time: Philosophical Lessons of the Pole and the Barn. In: *Monist*, 83, pp. 321 – 340.
- BENOVSKY, J. (2011): Endurance, Perdurantism and Metaontology. In: *SATS*, Volume 12, Issue 2, pp. 159 – 177.
- CMOREJ, P. (1996): Empirické esenciálne vlastnosti. In: *Organon F*, roč. 3, č. 3, s. 239 – 261.
- DORATO, M. (2000): Substantivalism, Relationism, and Structural Spacetime Realism. In: *Foundations of Physics*, Vol. 30, No. 10, pp. 1605 – 1628.
- ESFELD, M. (2009): The Modal Nature of Structures in Ontic Structural Realism. In: *International Studies in the Philosophy of Science*, 23 (2), pp. 179 – 194.
- ESFELD, M. (2004): Quantum Entanglement and a Metaphysics of Relations. In: *Studies in History and Philosophy of Modern Physics*, 35B, pp. 601 – 617.
- HASLANGER, S. (2003): Persistence Through Time. In: Loux, M. – Zimmerman, D. (eds.): *The Oxford Handbook of Metaphysics*. Oxford: Oxford University Press, pp. 315 – 354.
- HAWLEY, K. (2001): *How Things Persist*. Oxford: Oxford University Press.
- HOWTHORNE, J. (2003): Identity. In: Loux, M. – Zimmerman, D. (eds.): *The Oxford Handbook of Metaphysics*. Oxford: Oxford University Press, pp. 99 – 130.
- HIRSCH, E. (2009): Ontology and alternative languages. In: Chalmers, D. J. – Manley, D. – Wasserman, R. (eds.): *Metametaphysics: New Essays on the Foundations of Ontology*. Oxford: Oxford University Press, 2009, pp. 231 – 258.
- HIRSCH, E. (2005): Physical-Object Ontology, Verbal Disputes, and Common Sense. In: *Philosophy and Phenomenological Research*, Volume 70, Issue 1, pp. 67 – 97.
- KIRK, R. (2006): Indeterminacy of Translation. In: Roger F. Gibson (ed.): *The Cambridge Companion to Quine*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 151 – 180.

- KÚDELČÍK, J. – HOCKICKO, P. (2011): *Základy fyziky*. Žilina: Žilinská univerzita.
- LEWIS, D. (1986): *On the Plurality of Worlds*. Oxford: Blackwell.
- LEWIS, D. (1983): Extrinsic Properties. In: *Philosophical Studies*, 44, pp. 197 – 200.
- LOCKWOOD, M. (2005): *The Labyrinth of Time – Introducing the Universe*. Oxford: Oxford University Press.
- LOUX, J. M. (1998): *Metaphysics. A Contemporary Introduction*. London: Routledge.
- McTAGGART, J. M. E. (1908): The Unreality of Time. In: *Mind*, 17, pp. 457 – 474.
- MILLER, K. (2005a): What is Metaphysical Equivalence? In: *Philosophical Papers*, Vol. 34, No. 1, pp. 44 – 74.
- MILLER, K. (2005b): The Metaphysical Equivalence of Three- and Four-Dimensionalism. In: *Erkenntnis*, 62.1, pp. 91 – 117.
- ODORČÁK, J. (2014): Hĺbková mozgová stimulácia, identita a perdurantizmus. In: *Filozofia*, roč. 69, č. 6, s. 472 – 481.
- ODORČÁK, J. (2012): Realizmus, perdurantizmus a jeho praktické dôsledky. In: *Filozofia*, roč. 67, č. 5, s. 375 – 386.
- PARSONS, J. (2015): A Phenomenological Argument for Stage Theory. In: *Analysis*, Volume 75, Issue 2, pp. 237 – 242.
- PETKOV, V. (2005): *Relativity and the Nature of Spacetime*. Berlin – Heidelberg: Springer-Verlag.
- POIDEVIN, R. (2003): *Travels in Four Dimensions: The Enigmas of Space and Time*. Oxford: Oxford University Press.
- PUTNAM, H. (1967): Time and Physical Geometry. In: *Journal of Philosophy*, 64, pp. 240 – 247.
- QUINE, W. V. (1994): *Hľadání pravdy*. Praha: Herrmann a synové.
- QUINE, W. V. (1970): On the reasons for indeterminacy of translation. In: *Journal of Philosophy*, 67, pp. 178 – 183.

QUINE, W. V. (1950): Identity, ostension, and hypostasis. In: *Journal of Philosophy*, 47, pp. 621 – 633.

RAY, C. (1991): *Time, Space and Philosophy*. London: Routledge.

REA, M. C. (2003): Four-dimensionalism. In: Loux, M. J. – Zimmerman, D. W. (eds.): *The Oxford Handbook of Metaphysics*. Oxford: Oxford University, pp. 246 – 280.

RUNDLE, B. (2009): *Time, Space, and Metaphysics*. Oxford: Oxford University Press.

SCHMIDT, M. (2016): Neurčitosť referencie a pretrvávajúce v čase. In: *Filozofia*, roč. 71, č. 8, s. 656 – 668.

SCHMIDT, M. (2015): Continuants and Temporal Parts. In: *Filozofia*, roč. 70, č. 8, s. 601 – 609.

SCHMIDT, M. – TALIGA, M. (2013): *Filozofia prírodných vied*. Bratislava: Aleph.

SCHMIDT, M. (2012): O realistických a antirealistických tendenciách v ontológii predmetov. In: *Organon F*, roč. 19, Supplementary Issue 1, s. 255 – 272.

SIDER, T. (2009): Ontological Realism. In: Chalmers, D. J. – Manley, D. – Wasserman, R. (eds.): *Metametaphysics: New Essays on the Foundations of Ontology*. Oxford: Oxford University Press, s. 384 – 423.

SIDER, T. (2006): Quantifiers and Temporal Ontology. In: *Mind*, 115, pp. 75 – 97.

SIDER, T. (2001): *Four-Dimensionalism*. Oxford: Oxford University Press.

SIDER, T. (1997): Four-Dimensionalism. In: *The Philosophical Review*, Vol. 106, No. 2, pp. 197 – 231.

SIDER, T. (1996): All the World's a Stage. In: *Australasian Journal of Philosophy*, 74, pp. 433 – 453.

Identita a pretrvávanie v čase

Recenzenti:

Mgr. Pavol Labuda, PhD.

Mgr. Juraj Odorčák, PhD.

© Martin Schmidt

© Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2019

Návrh obálky a zalomenie: Mgr. art. Zuzana Ceglédyová

Jazyková redakcia: PaedDr. Zuzana Bariaková, PhD.

Všetky práva vyhradené. Ani jednu časť tejto publikácie nemožno reprodukovať, kopírovať, uchovávať či prenášať prostredníctvom elektronických, mechanických, rozmnožovacích či iných médií bez predchádzajúceho písomného súhlasu vydavateľa.

Vydavateľ: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Edícia: Filozofická fakulta

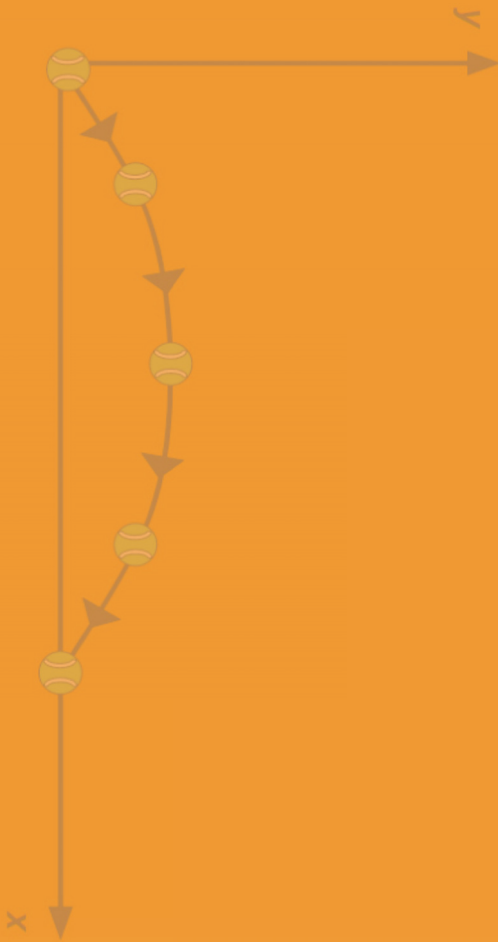
Rozsah: 60 strán

Formát: A5

Náklad: 100 ks

Vydanie prvé.

ISBN 978-80-557-1531-5

ISBN 978-80-557-1531-5